

Titel: Journalen NB5

Citation: "Journalen NB5", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K20*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Jette Knudsen; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2003 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb5-kom-root.pdf> (tilgået 30. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K20

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Videnskaben** : her: teologien.

I trykt udgave: Bind 20 side 371 linje 5

◀ **I 1001 Nat (...) i d. 871de Nat** : jf. fortællingen (870.-871. nat) i *Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen*, overs. af G. Weil, bd. 1, udg. af A. Lewald, Stuttgart 1838, bd. 2-4, Pforzheim 1839-41, ktl. 1414-1417; bd. 4, s. 509-512: Scharahbil, kongen af Saba, er så mægtig, at han afviser alle de prinsesser, som andre konger tilbyder ham, for i stedet at ægte en datter af geniernes konge. Hendes fader betinger sig, at Scharahbil aldrig må spørge til betydningen af hendes handlinger, hvor mærkelige de end måtte forekomme. Dette lover han, men da han tre gange har spurgt til sådanne handlinger – da hun smider deres nyfødte datter i ilden, da hun stikker deres nyfødte søn i gabet på en hund, og da hun ude i ørkenen smider vand og mad bort – må han lide den aftalte straf for at have brudt sit løfte, nemlig aldrig mere at se hende. Forinden røber hun for ham, at ilden og hunden var genier, og at vandet og maden var forgiftet.

I trykt udgave: Bind 20 side 371 linje 24

◀ **Ballotationen ... i denne Verden** : valg el. afgørelse ved lodkastning med sorte og hvide kugler; afstemning. I Studenterforeningen, hvor SK var medlem 1833-39, kunne nye medlemmer 'indballoteret' ved afstemning blandt foreningens ordinære medlemmer; i staten havde en mindre persongruppe siden 1834 kunnet stemme ved valgene til de fire rådgivende stænderforsamlinger, men efter enevældens fald den 21. marts 1848 gav kong Fr. VII (1848-63) løfte om en fri forfatning for Danmark og Slesvig, som skulle binde kongemagten til en folkevalgt rigsdag. – SK sigter her til det cirkulære til biskopper og amtsråd om en forfatningsmæssig ordning af kirkens forhold, som kultusministeren (dvs. ministeren for kirke- og skolevæsen, D.G. Monrad) udsendte 9. maj 1848: »Det vil ikke kunne have undgaet (Tit.[el]) Opmærksomhed, at de stedfundne politiske Forandringer ville komme til at udøve en gennemgribende Indflydelse paa den danske Folke-Kirke, og at det navnlig maa blive Regjeringens Opgave, i Kirken at gennemføre de samme Grundsætninger, der ere i Begreb med at gjøre sig gjældende i Staten.« Kirken kan nemlig »ved ene at forfølge sit eget ophøiede Formaal, der stedse bliver det samme, medvirke til Statens Vel«, og derfor vil kultusministeren give kirken lejlighed til at udtale sig: »Det er min Mening, at der bør sammenkaldes en Kirken repræsenterende, Forsamling, for hvilken Forslagene til den fundamentale Ordning af Kirkens Anliggender kunne forelægges, inden derom tages nogen endelig Beslutning. Halvdelen af denne Forsamling bør være gejstlige Medlemmer, Halvdelen Lægfolk.« Kultusministeren forestiller sig, at denne forsamling skal have 22 gejstlige medlemmer og 22 verdslige, hvor de verdslige medlemmer vælges ved »directe Valg« blandt menighedens myndige mænd, mens de gejstlige medlemmer – efter en bestemt fordelingsnøgle – skulle vælges af og blandt henholdsvis biskopperne, de ansatte ved det teologiske fakultet på Københavns Universitet, sognepræsterne, de residerende kapellaner og de ordinerede kateketer. Jf. fx *Dansk Kirketidende* (udg. af R.Th. Fenger og C.J. Brandt, bd. 1-8, Kbh. 1845-53, ktl. 321-325) den 21. maj 1848, nr. 141, bd. 3, sp. 585-587 (jf. ktl. 321-325). – **Numerus**: lat. tal, antal, den store mængde, massen.

I trykt udgave: Bind 20 side 371 linje 30

◀ **realiter** : lat. i virkeligheden, objektivt set.

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 8

◀ **Xstd. er den stridende Sandhed** : spiller på udtrykket 'ecclesia militans' (lat. 'den stridende kirke'), som i den ældre teologi betegnede den modstrid med sine omgivelser, som kirken ville være underlagt indtil Kristi genkomst; først ved denne ville kirken triumfere, 'ecclesia triumphans' (lat. 'den triumferende kirke').

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 9

◀ **at hade Fader ... for Christi Skyld** : sigter til Jesu ord, Luk 14,26: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.«

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 14

◀ **Xstus siger ... min Broder o:s:v** : jf. Matt 12,46-50: »Endnu mens Jesus talte til folkeskarerne, da stod hans mor og hans brødre udenfor og søgte at få ham i tale. Og der var en, der sagde til ham: 'Se, din mor og dine brødre står udenfor og vil tale med dig.' Men han svarede ham, der sagde det til ham: 'Hvem er min mor, og hvem er mine brødre?' Og han pegede på sine disciple og sagde: 'Se, her er min mor og mine brødre. For den, der gør min himmelske faders vilje, er min bror og søster og mor.'«

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 16

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Paulus' ord, Fil 2,12: »Derfor, mine Elskelige, ligesom I altid have været lydige, saaledes ikke alene som ved min Nærværelse, men nu meget mere i min Fraværelse, arbejder paa Eders egen Saliggjørelse med Frygt og Bæven« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 24

◀ **Luther anfører ... Jesper Swedberg p. 553** : stort set ordret citat fra A.G. Rudelbach *Christelig Biographie* bd. 1 (alt, som udkom), Kbh. 1848, ktl. 1958, s. 553. – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk, prof. i Wittenberg, reformator. – **Rudelbachs**: Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862), da. teolog og forfatter, i 1820'erne nært knyttet til Grundtvig, hvilket bragte ham i kontakt med P.C. Kierkegaard; beklædte en årrække embedet som superintendent (biskop) i Glauchau, hvorfra han i 1845 vendte tilbage til København; her beskæftigede han sig nu med litterære arbejder, indtil han 26. juni 1848 modtog kaldet som sognepræst i Slagelse. – **Jesper Swedberg**: reformivrig sv. gejstlig, digter og sprogmand (1653-1735).

I trykt udgave: Bind 20 side 372m linje 1

◀ **Et heelt Land er christent ... 10,000 Præster** : Ved folketællingen den 1. feb. 1845 fandtes i kongeriget Danmark en folkemængde på 1.350.327, blandt hvilke kun 5.371 bekendte sig til andre trosretninger end den evangelisk-lutherske kirkes, mens endnu færre slet ikke bekendte sig til kristendommen, nemlig 3.670 jøder. Jf. *Statistisk Tabelværk*, 1. række, 10. hefte, Kbh. 1846, s. III og s. XIV. Ved samme folketælling angives 1.018 at ernære sig som gejstlige embedsmænd, kirkebetjente el. lærere. Jf. sammesteds, s. 68.

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 31

◀ **Moses faaer ... Mirakel skal udføres** : jf. 4 Mos 20,1-13, hvor det fortælles, at israelitterne tørster og nu bebrejder Moses og Aron for at have ført dem ud i ørkenen forgæves, v. 6-8: »Moses og Aron forlod forsamlingen og gik hen til indgangen til Åbenbaringsteltet; de kastede sig ned, og Herrens herlighed viste sig for dem. Herren sagde til Moses: 'Tag staven, og kald menigheden sammen. Du og din bror Aron skal tale til klippen for øjnene af dem, så vil den give vand. Du skal få vand ud af klippen til dem og give menigheden og dens kvæg at drikke.'«

I trykt udgave: Bind 20 side 372 linje 33

◀ **Moses er villig ... forjættede Land** : jf. 4 Mos 20,9-12: »Så tog Moses staven, der lå for Herrens ansigt, sådan som Herren havde befaleet ham. Moses og Aron kaldte forsamlingen hen foran klippen, og Moses sagde til dem: 'Hør nu, I trodsige! Mon vi kan få vand ud til jer af denne klippe?' Så løftede Moses hånden og slog to gange på klippen med sin stav, og der strømmede rigeligt vand ud, så både menigheden og deres kvæg kunne drikke. Men Herren sagde til Moses og Aron: 'I troede ikke på mig og agtede ikke min hellighed for øjnene af israelitterne; derfor skal I ikke komme til at føre denne forsamling til det land, jeg har givet dem.'«

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 2

◀ **Xstheden** : dvs. »det hele Samfund af Christne, alle af Christne beboede Lande«, C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 149, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 9

◀ **ny Pseudonym ... Anticlimacus** : SK havde sidst skrevet under pseudonym, nemlig Johannes Climacus, da han 27. feb. 1846 udgav *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*. Det ny pseudonym, Anticlimacus, synes da at måtte forstås som en 'modsætning' til (Johannes) Climacus, hvis navn er afledt af gr. Κλίμαξ (klimaks), der betyder stige el. trappe. I retorikken betegner 'klimaks' en figur, hvor de enkelte ord, led el. sætninger er ordnet således, at virkningen er trinvis stigende.

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 12

◀ **En stille ... praktisk Jurist** : har ikke ladet sig identificere.

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 17

◀ **Lotterie**-Spiller: enten Klasselotteriet, oprettet 1753, eller Kongelige Danske Tal-Lotterie, oprettet 1771 (ophævet 1850), begge drevet af det offentlige, der lod en del af overskuddet tilflyde bl.a. fattigvæsenet, men ikke desto mindre blev kritiseret for at lukrere på umoralsk spillelidenskab.

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 21

◀ **et Værk af Combinationer og Beregninger** : sigter formentlig til *Kongelig Dansk Lotto-Calendar*, der udkom årligt, og som bl.a. indeholdt beregninger af gevinsten ved et væld af kombinationer; kalenderen rummede desuden tallotteriets lovgrundlag, kalender for årets trækninger, oversigt over de foregående ti års trækninger, statistikker over de udtrukne tals hyppighed samt gevinst- og progressionstabeller.

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 22

◀ **den moderne Philosophie**: dvs. filosofien efter Descartes, her dog især dens spekulative retning, som den gives af Hegel og følges af hans ty. og da. elever, i Danmark bl.a. H.L. Martensen og J.L. Heiberg.

I trykt udgave: Bind 20 side 373 linje 31

◀ **Høvedsmanden** : sigter til Matt 8,5-13, hvor det fortælles, at en officer (NT-1819: »Høvedsmand«) i Kapernaum beder Jesus helbrede hans tjener, idet han siger til ham, v. 8-9: »Herre, jeg er for ringe til, at du går ind under mit tag. Men sig blot et ord, så vil min tjener blive helbredt. Jeg er jo selv en mand under kommando og har soldater under mig. Siger jeg til én: Gå! så går han, og til en anden: Kom! så kommer han, og til min tjener: Gør det og det! så gør han det.« Jesus priser hans tro og lover ham, at det skal gå ham, som han troede.

I trykt udgave: Bind 20 side 374 linje 17

◀ **den blodsottige Kvinde** : sigter til Matt 9,18-26; v. 20-22: »Og see, en Kvinde, som havde tolv Aar havt Blodflod, traadte til bagfra, og rørte ved Sømmen af hans Klædebon; Thi hun sagde ved sig selv: dersom jeg ikkun rører ved hans Klædebon, da bliver jeg helbredet. Men Jesus vendte sig om, og da han saae hende, sagde han: Datter! vær frimodig, din Tro haver frelst dig. Og Kvinden blev helbredet fra den samme Stund« (NT-1819). – **blodsottige**: jf. kapiteloverskriften, Matt 9 (NT-1819), hvor det hedder, at Kristus helbreder »en blodsottig Kvinde«, dvs. en kvinde, der lider af blødninger.

I trykt udgave: Bind 20 side 374 linje 17

◀ **Luther uudtømmelig i at prise en saadan Tro** : Luther priser høvedsmanden (officeren) for hans tro i sin prædiken over evangeliet Matt 8,1-13 i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283; bd. 1, s. 159-167; s. 164-167. – Kvinden med blødninger prises i Luthers prædiken over Matt 9,18-26 i samme værk bd. 1, s. 602-613; s. 605-609. – SK læste Luthers prædikener 'efter tur' (jf. journaloptegnelserne NB4:126, SKS 20, 349 og NB4:153, SKS 20, 357); da han kort forinden synes at have læst Luthers prædiken over evangeliet på 19. søndag efter trinitatis (jf. journaloptegnelsen NB4:156, SKS 20, 360 og kommentaren dertil), er det formentlig i forbindelse med denne successive læsning, at han har læst hans prædiken over Matt 9,18-26, som er evangeliet på 24. søndag efter trinitatis.

I trykt udgave: Bind 20 side 374 linje 18

◀ **Resignationens Bevægelse** : fast udtryk i *Frygt og Bæven* (Kbh. 1843), hvor det betegner det afkald på endeligheden, som må gå forud for den tro, der i kraft af det absurde tror at skulle få den igen, jf. »Foreløbig Expectoration«, SKS 4, 123-147.

I trykt udgave: Bind 20 side 374 linje 29

◀ **Xstus selv priser ... Qvindens Tro** : jf. *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller* bd. 1, s. 165, sp. 2, hvor Luther betragter »den sjeldne, høje og store Tro, hvorpaa Høvedsmanden giver os et saa ypperligt Mønster, at Herren Selv berømmer den overmaade, idet Han vidner: Ej engang i Israel, blandt det hellige Folk, har Han fundet Mage dertil.« Ligeså s. 608, sp. 1, hvor Luther om kvinden med blødninger skriver: »Troen paa denne Mand kan aldrig glippe, det Vidnesbyrd maa jo Christus give hende – / *Din Tro har hjulpet dig*, / siger han, / Denne Tro behager ogsaa Christus saa vel, at han ikke vil, den skal forblive skjult hos hende, men aabenbarer den kraftige Gjerning, som er skeet derved.«

I trykt udgave: Bind 20 side 374 linje 37

◀ **thi han kunde jo see i deres Hjerter** : sigter til Matt 9,4: »Og der Jesus saae deres Tanker, sagde han: hvi [hvorfor] tænke I saa ondt i Eders Hierter?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 374 linje 39

◀ **Xstus (...) siger er det muligt** : sigter til Jesu bøn i Getsemane før pågribelsen, Matt 26,39: »min Fader, er det mueligt, da gaae denne Kalk fra mig! dog ikke som jeg vil, men som du vil« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 1

◀ **Kjøbstad** : by i provinsen, i modsætning til en hoved- og residensstad.

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 7

◀ **Alen** : 62,7 cm (1 alen = 2 fod).

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 8

◀ **Qvarteer** : dvs. en kvart alen el. 6 tommer.

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 8

◀ **Tommer**: 2,615 cm (1 tomme = 1/12 fod).

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 9

◀ **ug med Kryds og Slange** : karakteren 'udmærket godt' med et kryds, der betegner, at præstationen er noget bedre end den ved karakteren bestemte, og en bølgelinie ('slange'), der betegner præstationens ekstraordinært høje grad; den højeste karakter med udmærkelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 17

◀ **slaaer Begrebet om** : hegeliensk udtryk, der i den spekulative logik betegner, hvordan begrebet if. fornuftens dialektiske natur 'slår om' i sin modsætning, sådan at sandheden fremkommer i en højere identitet, der opbevarer såvel den tilsyneladende forskel som identiteten.

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 18

◀ **takker Gud for at man bliver bespottet og udleet** : spiller på Jesu ord til disciplene, Matt 5,11-12 (NT-1819): »Salige ere I, naa man bespotter og forfølger Eder, og taler allehaande Ondt imod Eder for min Skyld, og lyver det. Glæder og fryder Eder, thi Eders Løn skal være megen i Himlene; thi saa have de forfulgt Propheterne, som var for [før] Eder.«

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 31

◀ **Jfr. Maria ... mistænkt af sin Mand** : Matt 1,18-19: »Med Jesu Kristi fødsel gik det sådan til: Hans mor Maria var forlovet med Josef, men før de havde været sammen, viste det sig, at hun var blevet med barn ved Helligånden. Hendes mand Josef var retsindig og ønskede ikke at bringe hende i vanry, men besluttede at skille sig fra hende i al stilhed.« Luk 1,28-30: »Og englen kom ind til hende og hilste hende med ordene: 'Herren er med dig, du benådede!' Hun blev forfærdet over de ord og spurgte sig selv, hvad denne hilsen skulle betyde. Da sagde englen til hende: 'Frygt ikke, Maria! For du har fundet nåde for Gud.'« Luk 1,46-50: »Da sagde Maria: / Min sjæl ophøjer Herren, / og min ånd fryder sig over Gud, min frelser! / Han har set til sin ringe tjenerinde. / For herefter skal alle slægter prise mig salig, / thi den Mægtige har gjort store ting mod mig. / Helligt er hans navn, / og hans barmhjertighed mod dem, der frygter ham, / varer i slægt efter slægt.«

I trykt udgave: Bind 20 side 375 linje 33

◀ **»Tragter først efter Guds Rige«** : jf. Matt 6,33. NT-1819 har: »søger først Guds Rige«. Luthers ty. overs. har: »Trachtet am ersten nach dem Reich Gottes«, *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3.*

I trykt udgave: Bind 20 side 376 linje 4

◀ **Embede** : dvs. som præst.

I trykt udgave: Bind 20 side 376m linje 3

◀ **give al min Formue til de Fattige** : allusion til Jesu ord til den rige, unge mand, Matt 19,21: »Da sagde Jesus til ham: 'Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i Himlene; og kom så og følg mig!'«

I trykt udgave: Bind 20 side 376m linje 5

◀ **gaae ud i Verden som Apostel og forkynde** : hentydning til missionsbefalingen, dvs. Jesu ord til sine disciple om at gå ud i verden for at undervise og døbe i hans navn, Matt 28,19.

I trykt udgave: Bind 20 side 376m linje 7

◀ **dorsker** : dovner.

I trykt udgave: Bind 20 side 376 linje 14

◀ **tage vare** : tage vare på, tage sig til.

I trykt udgave: Bind 20 side 376 linje 14

◀ **Den der siger ... ere besværede** : sigter til præsten, når han gentager Jesu ord, Matt 11,28 (NT-1819):

»Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile.« SK havde selv prædikeret over Matt 11,28 ved altergangen i Frue Kirke fredag 18. juni 1847; prædikenen er trykt som anden tale i *Christelige Taler*, Kbh. 1848, 4. afdeling med separat paginering, s. 23-30 (SV2 10, 307-314).

I trykt udgave: Bind 20 side 376 linje 22

◀ **Xstheden** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 376 linje 32

◀ **see hvilket Msk.** : hentydning til Pilatus' ord om Jesus, da denne er blevet pisket og med tornekrone og purpurkappe fremstilles for mængden, Joh 19,5: »see, hvilket Menneske!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 376 linje 34

◀ **Kammerherre** : lf. rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) var kammerherrer placeret i 2. klasse (af i alt ni) som nr. 5, jf. »Titulaturer til Rangspersoner i alfabetisk Orden« i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* bd. 1-2, Kbh. 1844, ktl. 933; bd. 1, s. 53.

I trykt udgave: Bind 20 side 377 linje 8

◀ **opholdt dem over** : besværede sig over.

I trykt udgave: Bind 20 side 377 linje 9

◀ **en Apostel ... blive kagstrøgen** : sigter til ApG 5,40-41, hvor apostlene er blevet fængslet af rådet i Jerusalem, som »fremkaldte Apostlerne, og lode dem hudstryge [piske], og bøde dem, ikke at tale i Jesu Navn; hvorpaa de lode dem fare. Saa gik de da glade bort fra Raadets Aasyn, fordi de havde været agtede værdige til at forhaanes for hans Navns Skyld« (NT-1819). – **det at blive kagstrøgen**: egl. det at blive pisket ('strøget') med ris, mens man (den dømte) stod bundet til en pæl kaldet 'kagen', i København placeret på Halmtorvet (se *kort 2, A2*). På SKs tid anvendtes kagstrykning især som disciplinær straf mod tugthusfanger.

I trykt udgave: Bind 20 side 377 linje 23

◀ **Socrates ... lært af en Kvinde** : Sokrates (o. 470-399 f.Kr.) er ved siden af Platon og Aristoteles den berømteste gr. filosof. Han udviklede sin filosofi i dialog med sine samtidige og har intet skriftligt efterladt, men hans karakter og lære er blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig Aristofanes i komedien *Skyerne*, Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet om Sokrates *Memorabilia*, og Platon i dialogerne. Sokrates blev af en folkedomsstol i Athen dømt til døden for at antage andre guder end dem, staten anerkendte, og for at fordærve ungdommen; han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro. – I Platons dialog *Symposion* (201d - 212b) fortæller Sokrates, hvad Diotima har lært ham om eros, mens han både i Platons dialog *Menexenos* (235e - 249d) og Xenophons *Memorabilia* (2. bog, kap. 6, 36) henviser til Aspasia som sin lærerinde i veltalenhed.

I trykt udgave: Bind 20 side 377 linje 30

◀ **jeg skylder en Pige mit Bedste** : nemlig Regine Olsen (399,2), som SK var forlovet med, før han påbegyndte sit pseudonyme og opbyggelige forfatterskab.

I trykt udgave: Bind 20 side 377 linje 31

◀ **Krydsen** : vekslen, omskiftelser.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 4

◀ **Joh: XVI, 20 ... omvendes til Glæde.** : løst citat fra Joh 16,20, hvor Jesus siger til disciplene: »Sandelig, sandelig siger jeg Eder: I skulle græde og hyle, men Verden skal glæde sig; I skulle være bedrøvede, men Eders Bedrøvelse skal vorde til Glæde«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Alter-Bog*), s. 83. Verset er en del af evangeliet på 3. søndag efter påske (Joh 16,16-23), som i 1848 faldt den 14. maj.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 7

◀ **tomt og forfængeligt** : allusion til Præd 1,2: »Det er idel Forfængelighed, sagde Prædikerens, idel Forfængelighed, det er altsammen Forfængelighed« (GT-1740). I nyere oversættelser gengives 'forfængelighed' som regel med 'tomhed'.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 14

◀ **den ene Gang, som er ingen Gang** : hentyder til talemåden 'én gang er ingen gang', bl.a. optegnet som nr. 451 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 17.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 15

◀ »**Aand**« er den anden Gang : sml. journaloptegnelsen NB4:159.1: »Dette er den inverse [omvendte] Gang, hvilken overhovedet er 'Aand'. Aand er den anden Gang«, SKS 20, 362,31.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 16

◀ **forsøges** : prøves, fristes.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 20

◀ **billigere** Vilkaar: rimeligere, gunstigere.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 28

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, i sig selv.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 29

◀ **Mattelse** : svækkelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 29

◀ **Denne Anfægtelse ... hovmode sig** : allusion til 2 Kor 12,7, hvor apostlen Paulus skriver: »Og at jeg ikke skal hovmode mig af de høje Aabenbarelsen, er mig given en Torn i Kjødet, en Satans Engel, at han skal slaae mig paa Munden, paa det jeg ikke skal hovmode mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 378 linje 30

◀ **en god Bemærkning af Luther ... eier Arven** : SKs gengivelse af Luthers (372m,1) prædiken over epistlen på nytårsdag, Gal 3,23-29, i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller* (374,18) bd. 2, s. 84-91; s. 91: »Thi hvo [hvem] som er Arving, han arbejder ikke for Arvens Skyld, han ejer den jo allerede, og øver sig kun deri med sine Gjerninger. Saaledes ogsaa her. Hvo som troer, er allerede from og retfærdig, ja, salig med, uden alle Gjerninger, af idel Naade. Hvad han derefter virker, er kun Øvelses-Gjerning.«

I trykt udgave: Bind 20 side 379 linje 1

◀ **Amen** : Amen er hebr. og betyder 'står fast', 'sikkert og vist'; det anvendes i GT som bekræftelse på en andens udsagn og liturgisk som folkets svar på lovgivning, bøn og velsignelse. I *Septuaginta*, den jødiske oversættelse af GT til gr., transskriberes det til gr. og går derfra over i NT, hvor det anvendes i liturgisk sprog og brevhilsner samt i indledning til Jesus-ord i betydningen 'sandelig'. Se også L. Meyer *Fremmedord-Bog*, 2. udg., Kbh. 1844 [1837], ktl. 1034, s. 28: »Amen, hebr., det skee! visselig, sandelig.«

I trykt udgave: Bind 20 side 379 linje 15

◀ **Frygt og Bæven** : 372,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 379 linje 33

◀ **Piinagtighed** : pinsler; lidelser.

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 9

◀ **Poenitense** : pønitense, bod (som udtryk for anger).

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 10

◀ **item** : lat. endvidere, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 10

◀ **Xsti Selvfornegtelse gaaer indtil Døden** : allusion til Fil 2,8, hvor det om Kristus hedder, at »da han var funden i Skikkelse, som et Menneske, fornedrede han sig selv, saa at han blev lydige indtil Døden, ja Korsets Død« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 15

◀ **Plutarchs moralske Skrifter (...)** Skrift om Snaksomhed (...) cap. 12 ... **halten konnte** : ordret citat fra den gr. filosof og historiker Plutarks (o. 50-125 e.Kr.) skrift »Ueber die Geschwätzigkeit«, kap. 12, i *Moralische Schriften* bd. 1-13 med fortsat paginering, overs. af J.C.F. Bähr, i *Plutarchs Werke* bd. 20-32 (i *Griechische Prosaiker in neuen Uebersetzungen*, udg. af G.L.F. Tafel, C.N. von Osiander og G. Schwab, bd. 33, bd. 43, bd. 47, bd. 51, bd. 65, bd. 72, bd. 91, bd. 104, bd. 110, bd. 145-146, bd. 166 og bd. 170), Stuttgart 1828-38, ktl. 1178-1180; bd. 9, 1831, s. 1554-1592; s. 1572f.

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 19

◀ **Samme Steds ... erwiederte der König** : SK skriver »Ganz« for »Gar« og udelader »daher« før »die Antwort«, men citerer i øvrigt ordret fra Plutark »Ueber die Geschwätzigkeit«, kap. 13, i Plutark *Moralische Schriften* (380,19) bd. 9, s. 1574. – **og**: også.

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 27

◀ **elske Næsten som sig selv** : sigter til anden del af det dobbelte kærlighedsbud, jf. Matt 22,39: »'Du skal elske din næste som dig selv.' På de to bud hviler hele loven og profeterne.« Jf. også Matt 19,19.

I trykt udgave: Bind 20 side 380 linje 32

◀ **Folket raabte: korsfæst, korsfæst** : sigter til Joh 19,6, hvor Pilatus efter at have ladet Jesus piske fremstiller ham som en 'konge' med tornekrone og purpurkappe: »Da nu de Ypperste-Præster og Svendene saae ham, raabte de, og sagde: korsfæst! korsfæst!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 4

◀ **vox populi, vox dei** : lat. 'folkets stemme, Guds stemme'.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 5

◀ **Fader i Din Haand befaler jeg min Aand** : løst citat fra Luk 23,46 (NT-1819), hvor Jesus, umiddelbart inden han dør, siger: »Fader, i dine Hænder befaler jeg min Aand«.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 6

◀ **Thema til en Brudevielse** : dvs. udkast til en bryllupstale, sml. »Ved Anledningen af en Brudevielse« i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*, SKS 5, 419-441.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 9

◀ **Forvexling, at Elskov er Kjerlighed, istedetfor at den er Selvkjerlighed** : en grundtanke i *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), hvor SK udskiller for- og selvkærlighed (herunder elskov) fra den egentlige kærlighed: næstekærligheden.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 14

◀ **Preusserne holde ... seirede de Paaskedag** : I det ty. kongerige Preussen blev »allgemeine Buß- und Bettag« - svarende til den da. store bededag - fejret 4. onsdag efter påske, i 1848 den 17. maj. Påskedag den 23. april 1848 besejrede en preussisk ledet ty. hær den danske i slaget ved Slesvig i hertugdømmet Slesvig (Sønderjylland). Netop hertugdømmet Slesvigs folkeretlige status var årsag til den krig, Treårskrigen, der var brudt ud kort forinden, da man ikke kunne opnå enighed om, hvorvidt Slesvig skulle høre med til et konstitutionelt da. monarki el. til et samlet Tyskland (jf. kommentaren til journal NB4:123, SKS 20, 348,22, og NB4:127, SKS 20, 349,15). – Hvis SKs kilde ikke er Visbys prædiken (se næste kommentar), har den ikke ladet sig identificere.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 20

◀ **Visby prædiker ... for Alt straffe** : Sognepræst Carl Holger Visby (1801-71) prædikede på store bededag - som i Danmark fejres 4. fredag efter påske, i 1848 den 19. maj - til højmesse i Vor Frelzers Kirke på Christianshavn (se kort 2, C4). Jf. prædikantlisten i *Berlingske Tidende* den 18. maj 1848, nr. 125. Hans prædiken er ikke kendt.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 22

◀ **fluctuere** : flyder, svinger.

I trykt udgave: Bind 20 side 381 linje 24

◀ **en Konge en Minister** : Under enevælden (1660-1848) var 'gehejmestatsministrene' ene ansvarlige over

for kongen, som de if. Kongeloven (1665, offentliggjort 1709) skyldte ubetinget lydighed; den 21. marts 1848 fik kongen imidlertid overbragt en adresse, hvori man krævede, at kongens ministre skulle have 'folkets tillid'. Kongen efterkom dette ønske ved dagen efter at antage et nyt ministerium, ligesom han ikke længere modsatte sig ønsket om ved en forestående forfatningsændring at indføre 'ansvarlige ministre', dvs. ministre, som var ansvarlige over for en folkevalgt rigsdag.

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 2

◀ **Gud er jo Aand** : formentlig citat fra Joh 4,24 (NT-1819): »Gud er en Aand; og de som ham tilbede, bør det at tilbede i Aand og Sandhed.«

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 5

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, i sig selv.

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 7

◀ **Socrates vidste ikke ... en Udødelighed** : jf. Platons *Sokrates' Forsvarstale*, hvor Sokrates (377,30) efter at være blevet dømt til døden anstiller hypotetiske betragtninger over døden (40c-42a): »Vi kan nu ogsaa betragte Sagen paa en anden Maade og se, at der er god Grund til at tro, at Døden er et Gode. Den kan nemlig kun være eet af to: enten er det saaledes, at den Døde intet er og intet fornemmer, eller ogsaa er Døden, som det hedder i Mytherne, en Slags Forvandling, hvorved Sjælen forlader denne Verden og drager til en anden«, *Platons Skrifter*, udg. af C. Høeg og H. Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 1, s. 292 (40c).

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 12

◀ **Dette med Udødeligheden ... dette dersom** : fiktivt citat. Sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor pseudonymen Johannes Climacus skriver: »Lad os betragte Socrates. Nuomstunder fusker Enhver jo paa nogle Beviser, Een har flere, en Anden færre. Men Socrates! Han henstiller Spørgsmaalet objektivt problematisk: dersom der er en Udødelighed. Han var da altsaa en Tvivler i Sammenligning med en af de moderne Tænkere af tre Beviser? Ingenlunde. Paa dette 'dersom' sætter han hele sit Liv ind, han vover at døe, og han har indrettet hele sit Liv med Uendelighedens Lidenskab saaledes, at det maatte findes antageligt - *dersom* der er en Udødelighed«, *SKS 7, 184,32*.

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 19

◀ **Frygt og Bæven** : 372,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 25

◀ **som var Troen det Umidd., den umiddelbare Vished** : sigter formentlig til de hegelianske dogmatikere, bl.a. den ty. teolog Ph. K. Marheineke, der hævder, at troen dels er umiddelbarhed (el. umiddelbar viden om Gud), dels kan og skal ophæves i spekulativ viden, og at denne viden som spekulativ står højere end troen, jf. *Die Grundlehren der christlichen Dogmatik als Wissenschaft*, 2. udg., Berlin 1827 [1819], ktl. 644, s. 48f. Marheinekens opfattelse stammer fra Hegels påstand om, at troens forestillingsverden ophæves i den spekulative viden. Jf. også den ty. filosof F.H. Jacobi, som filosofisk set identificerer umiddelbarheden (i betydning af en umiddelbar viden el. vished) med troen (ikke udelukkende, men også i religiøs forstand), jf. *Ueber die Lehre des Spinoza in Briefen an Herrn Moses Mendelssohn*, i *Friedrich Heinrich Jacobi's Werke*, udg. af F. Roth, bd. 1-6 (i 8 bd.), Leipzig 1812-25, ktl. 1722-1728; bd. 4,1, 1819, s. 210ff.

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 31

◀ **denne Aandløshed det er Christendom** : se *Begrebet Angest*, kap. 3, § 1, »Aandløshedens Angest«, i *SKS 4, 396-399*.

I trykt udgave: Bind 20 side 382 linje 35

◀ **Kommer hid ... ere besværede** : jf. Matt 11,28 (376,22).

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 1

◀ **nye Taler** : SK har sidst udgivet *Christelige Taler*, der udkom den 25. april 1848. Her idé til *Indøvelse i Christendom* (1850), nr. I »Kommer hid alle I, som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile«.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 2

◀ **m: T** : Min Tilhører. SKs foretrukne tiltaleformular i sine opbyggelige og kristelige taler.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 5

◀ **en kjelen Cithar-Spiller** : Udtrykket stammer fra C.J. Heises oversættelse af Platons dialog *Symposion*, 179d, hvor det om Orfeus hedder, at guderne ikke ville give ham hans døde hustru tilbage, selvom han frivilligt var nedsteget til dødsriget (Hades) for at hente hende; »thi de ansaae ham for en kjælen Citharspiller, der ikke havde havt Mod, som Alkestis, til at opoffre Livet af Kjærlighed, men hellere havde udtænkt, hvorledes han levende kunde nedstige til Hades«, *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-8, Kbh. 1830-59; bd. 1-3, 1830-38, ktl. 1164-1166; bd. 2, s. 18.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 5

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 7

◀ **Misligheder** : betænkeligheder; tvivlsomme forhold.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 10

◀ **at blive udelukket fra Synagogen** : jf. Joh 12,42: »Ikke desto mindre kom mange, endog af Rådets medlemmer, til tro på ham. Men på grund af farisæerne bekendte de det ikke, for ikke at blive udelukket af synagogen.«

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 13

◀ **flyer** : undgår.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 15

◀ **Rasphusfanger o: D:** : fanger i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn (*se kort 2, C4*). Her blev særligt farlige mandlige forbrydere indtil 1851 indsat i Rasphuset, en fængselsafdeling, hvor de skulle raspe (dvs. rive, pulverisere) især farvetræ, som blev brugt til farvning af tøj. Arbejdet var strengt og sundhedsfarligt, idet træets giftige støv forårsagede alvorlige hud- og lungesygdomme.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 16

◀ **Spedalske, hvem ... Selskab med** : I NT fortælles flere steder om, at Jesus ikke skyer de spedalske, selvom de blev betragtet som urene, men derimod helbreder dem, jf. Matt 8,1-4; 11,4-6; Mark 1,40-42; Luk 7,22; 17,12-14.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 16

◀ **foragtede Toldere** : I NT er toldere almindeligt foragtede, hvorfor Jesus vækker forargelse ved at pleje omgang med dem, jf. Matt 9,9-11; 17,19; Mark 2,14-16; Luk 5,27-30; 7,34; 15,1-2.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 17

◀ **enkelte af ... hans Apostle** : Blandt de disciple, som Jesus udvalgte til apostle, var Simon Peter, Andreas, Jakob (Zebedæus' søn) og Johannes fiskere, Matthæus tolder, mens NT ikke oplyser noget om de øvriges profession.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 18

◀ **procul o procul este profani** : lat. 'bort, bort I uindviede', citat fra Vergils *Æneide*, 6. sang, v. 258, i *P. Virgilii Maronis opera*, udg. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1778-80; bd. 2, s. 75. Jf. *Virgils Æneide*, overs. af J.H. Schønheyder, bd. 1-2, Kbh. 1812, hvor udtrykket gengives: »Bort, bort Vanhellige!« bd. 1, s. 263.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 23

◀ **alternere** : veksle, skifte.

I trykt udgave: Bind 20 side 383 linje 28

◀ **cfr Journalen NB4 p. 163** : jf. journalen NB4:151 med marginaloptegnelserne NB4:151.a-c, *SKS* 20, 356.

I trykt udgave: Bind 20 side 383m linje 1

◀ **cfr p. 12** : jf. NB5:14.

I trykt udgave: Bind 20 side 383m linje 3

◀ **uden Gud i Verden** : hentyder til Ef 2,12, hvor Paulus minder sine trosfæller i Efesos om den tid, da de var hedninger og »vare uden Christo, udelukte fra Israels Borger-Ret, og fremmede fra Forjættelsens Pagter, uden Haab, og uden Gud i Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 384 linje 6

◀ **som Isaak ... faaet Velsignelsen** : sigter til Isaks velsignelse af sin yngste søn Jakob; egentlig var velsignelsen tiltænkt hans ældste søn Esau, men på sin mor Rebekkas foranledning bedrog Jakob sig til at få den, 1 Mos 27,1-29.

I trykt udgave: Bind 20 side 384 linje 17

◀ **Isaak havde jo dog ogsaa een for Esau** : jf. 1 Mos 27,38-40: »Esau sagde til sin far: 'Har du kun den ene velsignelse, far? Velsign ogsaa mig, far!' Og Esau brast i gråd. Da sagde hans far Isak til ham: / 'Fjernt fra jordens frugtbarhed / skal din bolig være / og fjernt fra himlens dug foroven. / Ved dit sværd skal du leve, / og for din bror skal du trælle. / Men engang skal du rive dig løs / og kaste hans åg af din nakke.«

I trykt udgave: Bind 20 side 384 linje 19

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : den alvorligste forbrydelse if. dagældende ret, jf. Chr. V's Danske Lov (1683, her citeres efter den ortografisk ajourførte *Kong Christian den Femtes Danske Lov af det Juridiske Fakultet giennemset*, udg. af J.H. Bærens, Kbh. 1797, forkortet *Danske Lov*), 6. bog, kap. 4, »Om Forgribelse imod Kongens Høihed, eller *Crimine Majestatis* [lat. majestætsforbrydelse].«

I trykt udgave: Bind 20 side 384 linje 27

◀ **bevægede Himlen sig blot Jupiter rynkede Bryn** : I rom. mytologi er Jupiter den øverste gud og himlens behersker; det hedder om ham, at »sein Wink erschüttert das Weltall«, W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen*, Stuttgart 1836, ktl. 1942-1943, s. 983.

I trykt udgave: Bind 20 side 384 linje 28

◀ **Mynster ... nu Pintsefesten** : Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. præst, forfatter og politiker, fra 1834 biskop over Sjællands stift og som sådan kirkens gejstlige overhoved; var kongens rådgiver i gejstlige spørgsmål; han boede i bispeboligen i Nørregade over for Frue Kirke, hvor han var en søgt prædikant (se *kort 2, B1*). – 1. pinsedag den 11. juni 1848 prædikede J.P. Mynster til aftensang i Vor Frue Kirke. Hans prædiken er trykt som »Vort Samfund i Christi Kirke. Paa første Pintse-Dag 1848« i J.P. Mynster *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232, s. 67-81. SK sigter til følgende passus, hvor Mynster knytter an til de igangværende krigshandlinger (381,20): »Men Forstyrrelsens, Uretfærdighedens Vederstyggelighed trænger sig ogsaa ind midt i Guds Skabnings Herlighed, og det Onde i Menneskelivet ligger os saa nær, at man vel kunde spørge os: Hvorledes tænke I paa, i denne Tiid at holde en Fest? hvorledes kunne I i Dag møde her med festlige Følelser? / Og dog, A.[ndægtige] T.[ilhører], kom jeg ikke hid for at sørge og klage med Eder, men for at vi skulle opløfte vore Hierter, og lovprise Gud for vore christelige Fester. Thi vore trende store christelige Høitider ere jo ligesom de trende Hovedpiller, om hvilke den hele kirkelige Bygning er opført, til dem slutte sig alle christelige Forestillinger, alle christelige Erindringer og Forhaabninger; dersom disse ikke vare, hvo [hvem] kunde da udholde at leve paa Jorden? men med dem levende i Hiertet, hvo skulde ikke med roligt Mod kunne træde Tidens Trængsler imøde? Og for at give dem Liv i os høitideligholde vi disse Fester«, s. 68f.

I trykt udgave: Bind 20 side 385 linje 15

◀ **Goethe** : Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), ty. digter, jurist, statsmand og naturvidenskabsmand.

I trykt udgave: Bind 20 side 385 linje 24

◀ **»disse stille Timer paa de hellige Steder.«** : SKs gengivelse af en vending, som Mynster hyppigt benyttede i sine prædikener, jf. fx omtalen af »de helligede Steder i stille Morgentimer« i hans prædiken på 2. mandag i fasten 1847, trykt som »Hvo som skammer sig ved mig og mine Ord, ved ham vil og Menneskens Søn skamme sig'«, i *Prædikener holdte i Kirkeaaaret 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 52-62; s. 52.

I trykt udgave: Bind 20 side 385 linje 26

◀ **sikre sit eget Liv, og fjerne fra sig** : sml. »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser. Af en Ægtemand« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), hvor Assessor Wilhelm kritiserer Goethe: »Altsaa hver Gang et Livsforhold vil overvælde ham, saa maa han fjerne det fra sig ved at digte det«, SKS 6, 145,1.

I trykt udgave: Bind 20 side 385 linje 31

◀ **at prædike paa Torvet** : allusion til ApG 17,17, hvor det om Paulus fortælles: »Han førte samtaler i

synagogen med jøderne og de gudfrygtige, og på torvet talte han hver dag med dem, han traf på.«

I trykt udgave: Bind 20 side 385 linje 33

◀ **Luther har ... prædikes i Kirkerne** : sigter til Luthers (372m,1) prædiken over epistlen på 2. juledag, ApG 6,8-14 og 7,54-59, i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller* (374,18) bd. 2, s. 64-70; s. 66: »Er der nogen Aarsag til at bygge Kirker, da er det denne, at de Christne kunne samles, bede, høre Prædiken og annamme Sakramentet. Og hvor denne Aarsag ophører, der skal Man nedbryde Kirkerne, som Man gjør ved alle andre Huse, naar de forfalde. (...) / Jeg siger endnu: For at udrydde saadan Vildfarelse, var det godt, at Man dog een Gang for Alle gjorde alle Kirker i Verden til Steenhobe, og prædikede i almindelige Huse, eller under aaben Himmel, bad der, døbte der, og øvede der al christelig Pligt, allerhelst da den nysnævnte Aarsag til at bygge Kirker just ikke er meget kraftig.«

I trykt udgave: Bind 20 side 385 linje 35

◀ **I Hedenskabet var Theateret Gudsdyrkelse** : jf. fx F.A. Brockhaus *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände. (Conversations-Lexikon.)*, 8. udg., bd. 1-12, Leipzig 1833-37, ktl. 1299-1310; bd. 11, 1836, s. 154: »Nach den Tempeln waren bei den Griechen und Römern die Schauspielhäuser die vornehmsten Gebäude, da sie nicht blos zum Vergnügen dienten, sondern auch zu einem Theile des Gottesdienstes bestimmt waren.«

I trykt udgave: Bind 20 side 386 linje 1

◀ **klodderagtigste** : mest kludrede.

I trykt udgave: Bind 20 side 386 linje 6

◀ **Replik af Othello ... sin Aftenbøn** : hentydning til Shakespeares tragedie *Othello*, 5. akt, 2. scene, i *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 7, 1819, s. 181: »*Othello*. / Har Desdemona læst sin Bøn i Aften?«

I trykt udgave: Bind 20 side 386 linje 10

◀ **en Præst ... Tidens Forvirring** : sigter til Mynsters prædiken til aftensang på 1. pinsedag den 11. juni 1848, jf. NB4:37 og 385,15. – »**i en stille Time**«: 385,26.

I trykt udgave: Bind 20 side 386 linje 17

◀ **Biskop Mynster ... i Mode af National-Følelsen** : jf. samme prædiken (385,15): »Du Danmarks Folk! I disse Tidens uhyre Bevægelser udgik nys det Spørgsmaal til dig: Vil du bevare og forsvare dine Fædres Land, det Land, hvorfor de have udgydt deres Blod, hvilket de have dannet og ordnet for dig, og efterladt dig som en skøn Arv, hvilken du skal eie og bruge? vil du give det til Priis for Vold og Uret, for Sviig og Troløshed og Meened? vil du lade de Fremmede trænge ind, og forstyrre dine Love og Rette, og lære dig andre Skikke og et andet Tungemaal? Da reiste Folket sig, og svarede med een Stemme: Nei! og hvad endog den Almægtige, som raader over Jordens Riger, har besluttet over os, det skal skrives i Verdens Aarbøger, at i disse Farens Dage vort Folk fra de Første til de Sidste var rede til at offre Liv og Blod og Gods og Fredens lange Ro for at værne om de Klenodier, som Vold og List vilde frarøve det. Du Danmarks Folk! dersom i Tidernes Bevægelse det Spørgsmaal udgaaer til dig: Vil du fornegte dine Fædres Tro, den Tro, hvorfor Martyrerne blødte, den Tro, som dine Fædre saa eenstemmigen annammede, som de bevarede giennem Tidernes Omskiftninger, i Fred og Modgang, i Krig og Nød, den Tro, som stedse skal fremskinne renere og klarere, men for hvilken Ingen kan lægge en anden Grundvold, end den, som lagt er? Du seer, hvorledes i det Fremmede, i dine Fienders Lande, det vilde Oprør stormer løs imod Kirkens Værn, hvorledes de besmitte deres Helligdomme, thi de have i Sandhed forsamlet sig, baade de, der have taget Magten, og Folkene imod den Almægtige og hans Christum: 'Lader os sønderrive deres Baand, og kaste deres Aag fra os!' Vil du her lade det Fremmede finde Indgang? vil du lære af dine Fiender og Undertrykkere at spotte og fornegte?«, s. 79-80. – **derhos**: desuden, yderligere.

I trykt udgave: Bind 20 side 386 linje 27

◀ **hvad Mynster selv ... en fuldkommere Verden** : sigter til Mynsters prædiken »Om Længselen efter det Fuldkommere. Paa fierde Søndag efter Trinitatis«, i *Prædikener* bd. 1, 3. opl., Kbh. 1826 [1810], bd. 2, 2. opl., Kbh. 1832 [1815], ktl. 228 (også kendt som Spjellerup-prædikenerne); bd. 2, s. 106-126.

I trykt udgave: Bind 20 side 386 linje 31

◀ **M. er en gammel Mand** : 72 år.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 3

◀ **Xstheden** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 4

◀ **Poenitentses**: 380,10.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 14

◀ **Styrelsens**: dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 18

◀ **ilde lidt, afskyet ... i stille Misundelse** : sigter formentlig til det satiriske ugeblad *Corsarens* angreb på SK i 1846 (408,13) og følgerne af dette, nemlig at SK angiveligt blev chikaneret på gaden.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 28

◀ **»Der er Tid til at tie«** : løst citat fra Præd 3,7 (GT-1740): »Tiid at tie, og Tiid at tale«.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 30

◀ **det høieste Forbillede Han taug** : sigter til Jesu tavshed, da han efter sin tilfangetagelse førtes for ypperstepræsterne og de ældste, den rom. statholder Pilatus og den jødiske konge Herodes, jf. Matt 27,12-14; Mark 15,3-5; Luk 23,8-9.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 31

◀ **Socrates havde ... at smigre Folket** : sigter til Platons *Sokrates' Forsvarstale*, hvor Sokrates (377,30) efter på forskellig vis at have gjort sit til, at hovedparten af dommerne har dømt ham til døden, siger til disse: »I tror maaske, at naar jeg nu er blevet dømt skyldig, er Grunden den, at jeg ikke har kunnet anvende de Argumenter, hvorved jeg kunde have omstemt jer, hvis jeg havde ment, at jeg burde bruge alle Kneb for at blive frikendt. Det er rigtigt: det har jeg ikke kunnet, men ikke af manglende Evne, men fordi jeg ikke er tilstrækkelig samvittighedsløs og skamløs dertil, og fordi jeg ikke har næret noget Ønske om at tale til jer saadan, som I helst vil have det, med Jammer og Graad og med Ord og Optræden, som jeg finder uværdig, den Slags som I er vant til at høre af andre«, *Platons Skrifter* (382,12) bd. 1, s. 290 (38d).

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 32

◀ **Mislighed** : betænkelighed; tvivlsomt forhold.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 36

◀ **uafhængig** : økonomisk uafhængig; jf. journaloptegnelsen NB4:152, SKS 20, 357,10 med kommentar. Jf. også NB5:44, hvor SK omtaler »min Uafhængighed (ugift, uden Embeds-Forhold o: s: v:)«, SKS 20, 390,35-391,1.

I trykt udgave: Bind 20 side 387 linje 37

◀ **da Nøden ... Hjælpen nærmest** : talemåde, bl.a. optegnet som nr. 2008 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 76.

I trykt udgave: Bind 20 side 389 linje 12

◀ **hvad der ubeskriveligt overgik hvad jeg nogensinde havde ventet** : sml. »En første og sidste Forklaring« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, Kbh. 1846, hvor SK vedkender sig det pseudonyme forfatterskab og takker Guds styrelse for at have »forundt mig meget Mere end hvad jeg nogensinde havde ventet«, SKS 7, 572,5. I journalerne NB3 og NB4 udtrykker SK hyppigt en lignende taknemmelighed, fx NB3:28, SKS 20, 258,6-8, og NB4:72, SKS 20, 322,35.

I trykt udgave: Bind 20 side 389 linje 15

◀ **jeg som ansaae ... indlod mig nærmere** : sml. det afskedsbrev, som SK den 11. aug. 1841 sendte til Regine (399,2), og som ordret er aftrykt i *Stadier paa Livets Vej*, SKS 6, 307,3-7 (jf. Notesbog 15:4, SKS 19, 435,16-21): »For ikke oftere gjøre Prøve paa, hvad der dog maa skee, hvad der, naar det er skeet, vel vil give Kræfter, som disse behøves: saa lad det være skeet. Glem fremfor Alt Den, der skriver dette; tilgiv et Menneske, der, om han end formaaede Noget, dog ikke formaaede at gjøre en Pige lykkelig.«

I trykt udgave: Bind 20 side 389 linje 26

◀ **Lichtenberg (...) fattede den Beslutning at fortælle sit Levnetsløb saaledes** : Den ty.

naturvidenskabsmand og filosof Georg Christoph Lichtenbergs (1742-99) fragmenterede og maskerede selvbiografi – »Charakter einer mir bekannten Person« – findes trykt som »Nachrichten und Bemerkungen des Verfassers von und über sich selbst« i *Georg Christoph Lichtenberg's vermischte Schriften*, udg. af L.C. Lichtenberg og F. Kries, bd. 1-9, Göttingen 1800-06, ktl. 1764-1772; bd. 1, s. 1-48. Om motivet til selvbiografien skriver udgiverne i fortalen, bd. 1, s. XI-XIII: »Dieß ist ein merkwürdiger Umstand. Es findet sich darüber eine Stelle in seinen Papieren, die wir unsern Lesern mittheilen müssen. / 'Ich habe schon lange, heißt es, an einer Geschichte meines Geistes sowohl, als meines elenden Körpers geschrieben, und das mit einer Aufrichtigkeit, die vielleicht manchem eine Art von Mitschaam erwecken wird; sie soll mit größerer Aufrichtigkeit erzählt werden, als vielleicht irgend einer meiner Leser glauben wird. Es ist dieses ein noch ziemlich unbetreter Weg zur Unsterblichkeit. *Nach meinem Tode wird es der bößen Welt wegen erst herauskommen.*'« Jf. også *G.C. Lichtenberg's Ideen, Maximen und Einfälle. Nebst dessen Charakteristik*, udg. af G. Jördens, bd. 1, 2. udg., Leipzig 1831 [1827], og bd. 2, 1. udg., Leipzig 1830, ktl. 1773-1774; bd. 1, s. 10f.

I trykt udgave: Bind 20 side 389m linje 2

◀ **hine Herlige ... ikke var dem værd** : SKs gengivelse af Hebr 11,36-38, hvor der mindes om skrifternes vidnesbyrd om de troende: »Andre prøvede Bespottelser og Hudstrygelser, tilmed Lænker og Fængsel; de bleve stenede, giennemsaugede, fristede, henrettede med Sværd, gik omkring i Faare- og Gede-Skind, lidende Mangel, betrængte, mishandlede, (dem var Verden ikke Værd,) omvankende i Ørkner, paa Bierge og i Jordens Huler og Kløfter« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 5

◀ **slige Msker forekomme neppe i de 3 sidste Aarhundreder** : det vil formentlig sige siden reformationens martyrer.

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 6

◀ **En, hvis Liv ... Tale om hine Herlige** : sigter måske til Luther (372m,1), som if. SK 'sejrede verdsligt i denne verden og i levende live' (sml. NB5:92, hvor SK om Luther skriver, at »han indlod sig dog egl. for meget med Verdsligheden, hvorfor ogsaa Frugten af Reformationen blev – Politik og politisk Udvikling«, SKS 20, 410,1-3). – **mesterlige Tale om hine Herlige**: Hvis der sigtes til en bestemt prædiken af Luther, er denne ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 12

◀ **en Digter, som ... lee af hine Herlige** : sigter måske til renæssancehumanisten, den holl. filolog og filosof Erasmus af Rotterdam (1467 el. 1469-1536), der i sin satiriske *Lovtale over Dårskaben* (lat. 1511) lader den personificerede Dårskab træde frem for et lattermildt publikum for at demonstrere sin overlegenhed i en munter tale, hvor selv de helgenkårede martyrer fremstilles som dårer. Jf. *Desiderii Erasmi Roterodami ΜΩΡΙΑΣ ΕΥΚΩΜΙΟΝ, sive Declamatio in laudem stultitiæ* (lat. og gr. *Erasmus af Rotterdams Lovtale over Dårskaben eller Foredrag til dårskabens pris*), Leipzig 1702, ktl. 478.

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 14

◀ **Jeg arbejder ... segnende under Arbeidet** : SK arbejdede i sommeren 1848 på manuskripterne til *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen* (1849), *Sygdommen til Døden* (1849), *Indøvelse i Christendom* (1850) og *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (posthumt udg. af P.C. Kierkegaard, Kbh. 1859).

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 19

◀ **takkende Gud, for hvad han forunder mig** : 389,15.

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 20

◀ **vi ere alle Xstne ... 1000 Præster** : 372,31.

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 24

◀ **læres Skoledrenge ... som en Seeværdighed** : 387,28.

I trykt udgave: Bind 20 side 390 linje 27

◀ **Saa gjør jeg det** : dvs. tager kampen op mod *Corsaren* (408,13) ved selv at anmode om at komme i bladet (408,27).

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 2

◀ **Summa Summarum** : lat. 'summernes sum'; alt i alt.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 12

◀ **Kiøbstad** : by i provinsen, i modsætning til en hoved- og residensstad.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 13

◀ **at indrette sig a la Paris** : sigter til februarrevolutionen i Paris samme år og de følgende omvæltninger i København, især folkeetoget til Christiansborg den 21. marts 1848, som betød enevældens fald.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 14

◀ **periissem, nisi periissem** : lat. 'jeg ville være gået til grunde, hvis ikke jeg allerede var gået til grunde'. – Udtrykket bruges af den ty. filosof J.G. Hamann i et brev af 2. maj 1764 til Johannes G. Lindner: »Periissem, nisi periissem, hoffe ich auch noch einmal sagen zu können«, *Hamann's Schriften*, udg. af Fr. Roth og G.A. Wiener, bd. 1-7, Berlin og Leipzig 1821-25, og bd. 8,1-2 (registerbind), Berlin 1842-43, ktl. 536-544; bd. 3, 1822, s. 224. I samme bind, s. 151, bringer Hamann udtalelsen i formen: »Nisi periissemus, periissemus« og tilskriver den en græker; det drejer sig om den athenske statsmand Themistokles (død o. 460 f.Kr.), der if. Plutarks Themistokles-biografi 29,7 i *Vitae parallelae* (lat. *De parallele liv*) skal have sagt noget sådant efter at være blevet fordrevet fra Athen og have opnået stor anseelse som perserkongens vasal. – SK har tidl. benyttet udsagnet som motto til »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), SKS 6, 173-454; s. 182.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 16

◀ **oprettet Docenter** : dvs. oprettet lærestole (docenturer) i teologi ved universiteterne.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 25

◀ **følg mig efter** : sigter til Jesu hyppigt anvendte ord, 'følg mig', fx Matt 4,19: »Han sagde til dem: 'Kom og følg mig, så vil jeg gøre jer til menneskefiskere.'«

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 26

◀ **cogito ergo sum** : lat. 'jeg tænker, altså eksisterer jeg'; citat af den fr. filosof René Descartes, som brød med en lang tradition, der ville redegøre for virkeligheden ud fra metafysiske præmisser; i stedet spurgte han om mulighederne for en sikker menneskelig erkendelse og fandt – efter metodisk at have søgt at 'tvivle om alt' – denne i det ubetvivlelige faktum: 'jeg tænker'. Jf. kap. 4 i *Dissertatio de methodo* (lat. *Afhandling om metoden*, 1644, fr. 1637), hvor han skriver: »Ego cogito, ergo sum« (lat. 'Jeg tænker, altså eksisterer jeg'), *Renati Des-Cartes opera philosophica* bd. 1-4, 6. Elzevier-udg., Amsterdam 1677-78 (bd. 1, 1678, bd. 2-4, 1677) [1644], ktl. 473; bd. 3, s. 21.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 26

◀ **sum ergo cogito** : lat. 'jeg eksisterer, altså tænker jeg'.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 26

◀ **ergo** : lat. altså.

I trykt udgave: Bind 20 side 391 linje 26

◀ **Præster (...) som ... 2 a 3000rd om Aaret** : If. afsnittet om gejstligheden i Danmark i *Geistlig Calender for Aaret 1848*, Kbh. uden år (annonceret som udkommet i *Adresseavisen* den 24. jan. 1848, nr. 19), ktl. 378, sp. 5-41, havde fx SKs skriftefader, 1. residerende kapellan ved Vor Frue Kirke, A.N.C. Smith, et kald, der var sat til 534 rigsdaler, mens Sjællands stiftsprovst, E.C. Tryde, havde et kald, der var sat til 1.334 rigsdaler (det højeste blandt de oplyste). Kalenderen oplyser ikke værdien af Mynsters (385,15) el. andre biskoppers kald. – **rd**: rigsdaler. Den da. møntfod var ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsdaler (egl. »Rigsbankdaler«, i samtiden typisk forkortet »Rbd.«), mark og skilling, sådan at der gik 6 mark på en rigsdaler og 16 skilling på en mark; på 1 rigsdaler gik således 96 skilling. Man regnede 400 rigsdaler for nok til at forsørge en familie; en pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi, ligesom en håndværkssvend havde fri kost og logi hos mesteren, men almindeligvis tjente 200 rigsdaler om året. SKs halvårslige husleje lød på 145 rigsdaler, jf. lejekontrakt af 28. jan. 1848 (KA, D pk. 8 læg 20).

I trykt udgave: Bind 20 side 392 linje 8

◀ **Silke-Anseelse** : dvs. anseelse som biskopperne. Jf. forordning af 13. marts 1683 om klædedragt m.m., kap. 1, § 5, der stadig var gældende på SKs tid: »Bispen over Siellands Stift og Kongens Confessionarius maae bære sorte Fløiels Vinge-Kiorteler, Fløiels Huer og Bonetter; de andre Bisper sorte Silke-Kiorteler med Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Huer og Bonetter; *Promoti Doctores in Theologia* [promoverede doktorer i

teologi] Fløiels Bonetter og Vinger paa deres Kiorteler af Fløiel, saa og Silke-Simarrer; Og maae ingen, uden Kiøbsted-Præster, Capellaner i Khavn, Provster og Præster paa Landet, som ere *promoti Magistri* [promoverede magistre], bære Bonetter.«

I trykt udgave: Bind 20 side 392 linje 10

◀ **Xstheden** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 392 linje 22

◀ **mønstret ud** : mønstret.

I trykt udgave: Bind 20 side 392 linje 23

◀ **Fløiels Kaabe med Stjerner og Baand** : dvs. en fløjelskjortel (392,10) med ordenstegnene for Storkors af Dannebrog; som gejstlig ridder af denne orden bar biskop Mynster et guldkors i et bånd om halsen og et storkors forsynet med sølvstråler, der dannede en stjerne, fæstnet på venstre bryst.

I trykt udgave: Bind 20 side 392 linje 31

◀ **En Ven ... eftertragte de jordiske Goder** : sigter formentlig til Emil Ferdinand Boesen (1812-79), som især o. SKs faders død i 1838 og bruddet med Regine Olsen i 1841 synes at have været SKs fortrolige; han tog teol. embedseksamen i 1834, hvorefter han i en årrække underviste ved von Westens Institut i København og Langgaards ortopædiske Institut på Tuborg N for København; i 1844 ses SK at have henledt hans opmærksomhed på ledige kald i København og Fredensborg (*B&A* bd. 1, s. 125 og s. 127), men først den 24. okt. 1849 modtog han et kald, nemlig som residerende kapellan (og præst ved hospitalet) i Horsens.

I trykt udgave: Bind 20 side 392 linje 34

◀ **min Begunstigelse i Livet** : 387,37.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 2

◀ **at bilde Mskene i Millionviis ind at de ere Xstne** : 372,31.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 10

◀ **Pilatus var ... en Ven af Christus** : Pilatus, den rom. statholder i Jerusalem, forsøger efter Jesu tilfangetagelse at bevæge jøderne til at skåne ham, men må nødtvungent udlevere ham til at blive korsfæstet, Matt 27,11-26.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 12

◀ **Oprindeligen havde jeg ... ud paa Landet** : Efter at SK i dec. 1845 havde afleveret trykmanuskriptet til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (der udkom den 27. feb. 1846), overvejede han at søge et kald som præst på landet, jf. journaloptegnelsen JJ:415, dateret 7. feb. 1846, *SKS* 18, 278, og journaloptegnelsen NB:7, dateret 7. marts 1846, *SKS* 20, 19,12-15. Senere ses han at have opgivet tanken i journaloptegnelsen NB:57, dateret 5. nov. 1846, *SKS* 20, 51f. Se også journaloptegnelsen NB:107, dateret 20. jan. 1847, *SKS* 20, 81-83, og journaloptegnelsen NB:114, dateret 24. jan. 1847, *SKS* 20, 85f.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 16

◀ **Frygt og Bæven** : 372,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 18

◀ **min Herre og Mester, hvem man spyttede paa** : sigter til præsternes og de rom. soldaters behandling af Jesus efter hans tilfangetagelse, jf. Matt 26,67; 27,30; Mark 14,65; 15,19.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 21

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 22

◀ **»for Gud«** : måske citat fra NB5:23: »lige overfor det ringeste ell. det fornemste Msk. beskæftiger det mig altid: at jeg er for Gud«, *SKS* 20, 380,1-3.

I trykt udgave: Bind 20 side 393 linje 32

◀ **Xstus siger ... men Tvedragt** : hentyder til Luk 12,51, hvor Jesus siger: »Mene I, at jeg er kommen at give Fred paa Jorden? Nei, siger jeg Eder, men Tvedragt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 394 linje 10

◀ **kun Sine vil han give Fred** : sigter til Jesu ord til disciplene, Joh 14,27: »Fred efterlader jeg jer, min fred giver jeg jer; jeg giver jer ikke, som verden giver.«

I trykt udgave: Bind 20 side 394 linje 11

◀ **i Evigheden vil han komme igjen i Herlighed** : se fx Jesu ord til sine disciple, Matt 16,27: »Menneskesønnen skal komme i sin faders herlighed sammen med sine engle«; se også Matt 24,30; Mark 13,26; Luk 21,27.

I trykt udgave: Bind 20 side 394 linje 17

◀ **Ringheden hører ham absolut væsentlig til** : hentyder til Fil 2,7 (395,13).

I trykt udgave: Bind 20 side 394 linje 26

◀ **Gud - og et ringe Msk.** : allusion til dogmet om Jesu dobbelte natur, jf. *Confessio Augustana*, art. 4: »Guds Søn haver antaget den menneskelige Natur i den rene Jomfrues Mariæ Liv, at de tvende Naturer, den guddommelige og den menneskelige, saaledes i een Person uadskillelig tilsammenføjede, ere een Christus, sand Gud og sandt Menneske, som er født af Jomfrue Maria«, *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse*, indledt, overs. og kommenteret af A.G. Rudelbach, Kbh. 1825, ktl. 386, s. 47.

I trykt udgave: Bind 20 side 394 linje 28

◀ **Jesus Xstus er Forargelsens Tegn** : sigter til 1 Kor 1,22-23, hvor Paulus skriver: »For jøder kræver tegn, og grækere søger visdom, men vi prædiker Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for hedninger«.

I trykt udgave: Bind 20 side 394 linje 34

◀ **Xsthedens**: 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 7

◀ **Om Columbus ... naar han gik dem forbi** : Christoffer Columbus (1451-1506), ital. opdagelsesrejsende, 'Amerikas opdager'; opholdt sig 1476-85 i den portugisiske hovedstad Lissabon, hvor han forgæves søgte om støtte til sin kontroversielle plan om at sejle mod vest over Atlanterhavet for at nå Indien i øst; fra Portugal drog han til Spanien, hvor han endelig efter flere års trængsler og modstand fik den ønskede støtte, så han i 1492 kunne gøre sin legendariske opdagelse af Amerika. Den nævnte historie er en velkendt myte, men SKs kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 9

◀ **Xstus (...) steeg ned ... Tjeners Skikkelse** : hentyder til Fil 2,7, hvor Paulus skriver om Jesus Kristus: »han forringede sig selv, i det han tog en Tjeners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 13

◀ **Forargelsens Tegn** : 394,34.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 19

◀ **Sammensætningen af Ringhed og at være Gud** : 394,28.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 21

◀ **allerbitterste** : allermindste.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 29

◀ **Uler i Mosen** : dvs. ugler i mosen; noget galt.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 30

◀ **injuria temporum** : lat. 'ved tidernes uretfærdighed'.

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 35

◀ **Xstus kom ... derved bliver Verden dømt** : hentydning til Joh 3,17-18: »For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømme verden, men for at verden skal frelses ved ham. Den, der tror på ham, dømmes ikke; den, der ikke tror, er allerede dømt, fordi han ikke har troet på Guds enbårne søns navn.«

I trykt udgave: Bind 20 side 395 linje 38

◀ **Beviis for Xstd. Sandhed af de 1800 Aar** : hentydning til grundtvigianernes (412,1) såkaldt 'kirkelige anskuelse', hvis grundtanke var, at kristendommens kilde ikke er Bibelen, men det levende ord, som gennem århundreder er blevet udtalt i kirken, dvs. Fadervor, den apostolske trosbekendelse og indstiftelsesordene ved nadver. Anskuelsen blev første gang udtrykt af Grundtvig i skriftet *Kirkens Gienmæle*, Kbh. 1825, og senere uddybet af samme i afhandlingen »Om Christendommens Sandhed« i *Theologisk Maanedsskrift*, udg. af N.F.S. Grundtvig og A.G. Rudelbach, bd. 6-9, Kbh. 1826-27, ktl. 346-351.

I trykt udgave: Bind 20 side 396 linje 3

◀ **en fast Stilling i Statskirken** : dvs. et embede som præst i den evangelisk-lutherske kirke, der i *Kongeloven* (1665, offentliggjort 1709) var foreskrevet som statskirke med kongen som øverste instans; præsterne var således statsligt ansatte embedsmænd, hvis forhold var givet i *Danske Lov* (384,27), 2. bog med titlen »Om Religionen og Geistligheden«.

I trykt udgave: Bind 20 side 396 linje 20

◀ **Mynsters**: 385,15.

I trykt udgave: Bind 20 side 396 linje 24

◀ **den snigende Nederdrægtighed** : sigter formentlig til *Corsaren* (408,13).

I trykt udgave: Bind 20 side 396 linje 33

◀ **den Tid, jeg har levet som Raahedens Bytte** : dvs. siden *Corsaren* den 2. jan. 1846 gjorde SK til genstand for sin satire (408,13).

I trykt udgave: Bind 20 side 397 linje 13

◀ **mine tynde Been og mine forhaanede Buxer** : sigter især til P. Klæstrups tegninger af SK i *Corsaren* (408,13), hvor man den 9. jan. 1846 (nr. 277, sp. 4), den 23. jan. (nr. 279, sp. 1 og 2) og den 6. marts (nr. 285, sp. 9) ser hans lapsede påklædning og bukseben af forskellig længde, samt den 16. jan. (nr. 278, sp. 5), hvor man ser hans tynde ben i et par alt for store støvler; se illustration 4, 11, 12, 14 og 6. Jf. også »Den nye Planet« i *Corsaren* den 9. jan. (nr. 277, sp. 1-4), en fiktiv diskussion ml. J.L. Heiberg, astronomen C.F.R. Olufsen og SK, hvor Olufsen med henvisning til *sin* skrædder forklarer SK, at »det ene Buxelaar er s'gu altid lige saa langt som det andet, naar jeg ikke udtrykkeligt forlanger det anderledes, for at see geniask ud« (sp. 2f.). Ligeledes »Catalog over et rigt og betydeligt Udvalg af de nyeste og smukkeste Pragt-Georginer, (Dadalisser) disponible i Aaret 1846, bestemte til at udstilles Tid efter anden i 'Corsarens' Blomsterhave« i *Corsaren* den 3. april (nr. 289, sp. 13-14), hvor den tredje af ni blomster beskrives således: »*Beauty of Kierkegaard*, isabellefarvet, af udmærket Bygning med to ulige Stilke forneden, brillant og imponerende Holdning; uovertræffelig i enhver Henseende; Farvespillet paa Stilkene er især ypperligt« (sp. 13). Endelig »Udvalg af 'Corsarens' allernyeste og allerbedste Drømmebog, udgiven til Fornøjelse og behagelig Underretning for Enhver, som ønsker sikker Udtydning af sine Drømme« i *Corsaren* den 29. maj (nr. 297, sp. 7-8), hvor man læser følgende: »Korte Buxer at see bet.[yder] Frater Taciturnus« (sp. 7).

I trykt udgave: Bind 20 side 397 linje 31

◀ **det er Dig for Jesu X. Skyld tilgivet** : alluderer måske til kollekten efter altergang, hvor præsten på kommunikanternes vegne beder Gud om, at hans tilgivelse i nadveren vil lede dem til tro og næstekærlighed: »for din Søns, JEsu Christi, vor HErres Skyld!«, *Alter-Bog* (378,7), s. 255. Jf. også de afsluttende ord i en af de bønner, der kunne bruges før altergangen, og hvor præsten på kommunikantens vegne anråber Gud: »see ikke til mine Synder, men til din uendelige og evige Naade og Barmhertighed, for din kiere Søns JEsu Christi Skyld!«, *Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*, Kbh. 1845, ktl. 197, s. 606.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 4

◀ **Diogenes (...) Cynisme** : Diogenes fra Sinope (o. 400-325 f.Kr.), gr. filosof, en af grundlæggerne af den kyniske skole; berygtet for sit usoignerede ydre.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 5

◀ **Daarekiste** : sindssygeanstalt, galehus.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 7

◀ **Jeg har vittigt ... mine tynde Been** : Således fortæller SK i en »Rapport« dateret 7. sept. 1846 om, hvordan han i forening med vennen Carl Weis kan le af sine tynde ben, men ikke med pøbelen, jf. journaloptegnelsen NB:36, SKS 20, 40,32-41,11.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 7

◀ **et lille Folk** : Ved folketællingen den 1. feb. 1845 fandtes i kongeriget Danmark en folkemængde på 1.350.327.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 16

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 21

◀ **Jeg blev ulykkelig i Kjerlighed** : nemlig i forholdet til Regine Olsen (399,2).

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 25

◀ **Jeg er frelst ... min Fader** : SKs fader, Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838), døde 9. aug. 1838. Sml. journaloptegnelsen DD:126, dateret 11. aug. 1838: »jeg anseer hans Død for det sidste Offer, han bragte sin Kjærlighed til mig; thi han er ikke død fra mig, men *død for mig*, for at der om muligen endnu kan blive Noget af mig«, SKS 17, 258,16-19. SK dedicerede de fleste af sine opbyggelige taler til »min Fader«.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 28

◀ **Saa blev jeg Forfatter** : SK udgav allerede 7. sept. 1838 sit første værk, *Af en endnu Levendes Papirer*, en anmeldelse af H.C. Andersens roman *Kun en Spillemand*; den 7. sept. 1841 udgav han sin magisterafhandling, *Om Begrebet Ironi*, og den 20. feb. 1843 udkom hans første pseudonyme værk, *Enten - Eller*.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 30

◀ **saa blev jeg forfulgt** : nemlig fra 2. jan. 1846, da *Corsaren* gjorde SK til genstand for sin satire (408,13).

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 31

◀ **Forkjerlighed** : 381,14.

I trykt udgave: Bind 20 side 398 linje 35

◀ **Turde jeg forlige mig med hende** : sigter til Regine Schlegel, født Olsen, som SK havde været forlovet med, indtil han brød med hende den 11. okt. 1841. Regine blev i stedet forlovet med J.F. Schlegel i 1843, og den 3. nov. 1847 blev de gift. SK har formentlig ikke talt med Regine efter bruddet i 1841, selvom de hyppigt mødte hinanden på gaden.

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 2

◀ **salig i Tungsind og Veemod** : jf. NB5:62, SKS 20, 398,32f.

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 12

◀ **hun som (...) ved sin Bøn havde rørt mig saa dybt** : sigter formentlig til, at Regine, da SK den 11. aug. 1841 havde sendt hende et afskedsbrev (389,26), opsøgte ham i hans lejlighed i Nørregade, jf. en optegnelse med titlen »Mit Forhold til hende« fra o. 1. sept. 1849 i journalen NB12: »Istedetfor at lade Sagen nu være afgjort, gaaer hun op paa mit Værelse i min Fraværelse og skriver mig en aldeles fortvivlet Billet, hvor hun besværges mig for Jesu Christi Skyld og ved Mindet om min afdøde Fader ikke at forlade hende« (*Pap. X 1 A 667*, s. 422).

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 15

◀ **om hende tør jeg ingen Optegnelse gjøre** : I notesbog 8 fra 1841 har SK skrevet en række optegnelser om sit forhold til Regine, Not8:2-5, SKS 19, 225f., Not8:13, SKS 19, 227f., Not8:15, SKS 19, 229, Not8:17f., SKS 19, 229f., Not8:20, SKS 19, 230f., Not8:22-32, SKS 19, 232-235, Not8:34, SKS 19, 235, og Not8:42, SKS 19, 238. Af disse har SK overstreget Not8:24. I 1843 har SK i journalen JJ ligeledes skrevet optegnelser om sit forhold til Regine, men senere slettet dem, dels ved at udrive siderne, dels ved at overstrege dem med

blækløkker, jf. JJ:107, SKS 18, 174f., JJ:115, SKS 18, 177-179, JJ:140, SKS 18, 185, og JJ:145, SKS 18, 187. En optegnelse om Regine fra det følgende år har SK ikke slettet, jf. JJ:279, SKS 18, 228. Se også tekstredigeringen til JJ i SKS K18, 223f.

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 18

◀ **Min Fader** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 22

◀ **min tidligste Tid ... efter Faders Død** : synes nærmest at sigte til SKs tidligste tid som forfatter regnet fra udgivelsen af *Af en endnu Levendes Papirer* o. en måned efter faderens død, 398,28.

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 26

◀ **uafhængig** : dvs. økonomisk uafhængig ved arven fra faderen (387,37).

I trykt udgave: Bind 20 side 399 linje 27

◀ **hvorledes, har jeg aldrig talet til noget eneste Msk. om** : jf. dog journaloptegnelsen DD:126 (398,28), hvor SK to dage efter faderens død skriver, »at der i dette Øieblik kun er een. (E. Boesen) jeg i Sandhed kan tale med om ham«, SKS 17, 258,25.

I trykt udgave: Bind 20 side 400 linje 6

◀ **et Barn ... en tungsindig Olding** : Ved SKs fødsel den 5. maj 1813 var hans fader 56 år; ved faderens død som 81-årig var SK 25 år.

I trykt udgave: Bind 20 side 400 linje 16

◀ **alt Dette, som dog nok nu i adskillige Aarhundreder ... uden at lystre** : Den umiddelbare forestilling, at Gud griber ind i verden og det enkelte menneskes liv, som var alm. i tidligere tider, blev mere og mere problematisk i takt med de videnskabelige opdagelser, hvilket gav anledning til, at man i den lutherske ortodoksi skelnede mellem Guds indgriben med og imod naturlovene.

I trykt udgave: Bind 20 side 400 linje 23

◀ **min Fader sagde mig. »der ... frelses fra«** : sml. journaloptegnelsen BB:42.f, hvor SK skriver: »Jeg erindrer endnu det Indtryk, det gjorde paa mig, da jeg for en Deel Aar siden, i ungdommelig romantisk Begeistring for en *Mestertyv*, kom til at yttre, at det dog blot var en Misbrug af Kræfterne, og at et saadant Menneske nok kunde omvende sig, og Fader saa med megen Alvor sagde: 'der gives Forbrydelser, som man kun kan bekjæmpe under Guds stadige Bistand.'<«, SKS 17, 135m,11-21. Fra den unge SKs hånd kendes en række løse optegnelser om mestertyven, den tidligste dateret 12. sept. 1834 og den seneste 15. marts 1835, jf. *Pap.* I A 11-18.

I trykt udgave: Bind 20 side 400 linje 32

◀ **Xstheden** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 401 linje 7

◀ **at skaffe de 1800 Aar bort** : for at blive samtidig med Kristus. – **de 1800 Aar**: 396,3.

I trykt udgave: Bind 20 side 401 linje 21

◀ **Frygt og Bæven** : 372,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 402 linje 8

◀ **som Grækerne ... forskjellig fra Mskslægt** : sigter til den gr. filosof og historiker Plutarks (o. 50-125 e.Kr.) skrift »Ueber das *Ei* zu Delphi«, kap. 13, i *Moralische Schriften* (380,19) bd. 8, 1831, s. 1201-1232; s. 1220f. Her skelnes ml. »fünf Gattungen, nämlich Götter, Dämonen und Heroen, nach diesen, als die vierte, das Menschengeschlecht, und als fünfte und letzte die unvernünftigen Thiere«, s. 1221. – **E**: dvs. εἶ, gr. (ei) 'hvis' (i en logisk sætning af formen hvis p så q).

I trykt udgave: Bind 20 side 403 linje 2

◀ **Forkjerlighed** : 381,14.

I trykt udgave: Bind 20 side 403 linje 14

◀ **»Naadevalget«** : den opfattelse, at Gud allerede har udvalgt enhver til nåde el. fortabelse (prædestination), især præget af den schweiziske reformator J. Calvin: »Der er nemlig, efter Calvin, et oprindeligt Naadevalg, hvorved Gud har fra Evighed af deelt Menneskene i tvende Parter: i *Dem*, der ere bestemte til Tro, Guds frygt og Salighed, og *Dem*, der ere bestemte til Vantro, Ugudelighed og evig Fordømmelse«, H.N. Clausen *Udvikling af de christelige Hovedlærdomme*, Kbh. 1844, ktl. 253, s. 415.

I trykt udgave: Bind 20 side 403 linje 18

◀ **cfr Plutarch ... cap. 11** : sigter til Plutarks skrift »Wie man, ohne anzustößen, sich selbst loben kann«, kap. 11, i *Moralische Schriften* (380,19) bd. 13, s. 1671-1695; s. 1680f.: »Am besten aber machte es Python aus Aenos; er hatte den Cotys getödtet, und kam nun nach Athen, wo die Volksredner in seinem Lobe vor dem Volke wetteiferten; als er aber bemerkte, daß Manche darüber mißgünstig und ärgerlich waren, trat er auf und sprach: 'Das Alles, ihr Athener, hat ein Gott gethan; wir haben nur die Hände dazu hergegeben.' Auch Sylla entfernte den Neid dadurch, daß er stets das Glück pries, und sich zuletzt gar das *Glückskind* nannte. Denn man will lieber Andern im Glück als in der Tugend nachstehen, weil man jenes für ein fremdes Gut ansieht, dieses aber als einen eigenen Mangel, der an uns selbst sich zeigt.«

I trykt udgave: Bind 20 side 403m linje 7

◀ **geistlig Taler ... Virkning paa Andre** : sigter formentlig især til biskop Mynster (385,15).

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 2

◀ **Biskop Mynster** : 385,15.

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 22

◀ **»den milde Trøst«** : formentlig ikke noget ordret citat, selvom Mynster hyppigt omtaler kristendommens trøst, fx i sin prædiken til aftensang på 1. påskedag den 4. april 1847, hvor han i kollekten siger, at Jesus Kristus har »givet os en evig Trøst og et godt Haab i Naade, han trøste vore Hierter«, J.P. Mynster *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 75.

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 25

◀ **at reflectere dobbelt** : Begrebet 'dobbeltrefleksion' forklares nærmere i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), 2. del, 1. afsnit, kap. 2, afsnit 1: »Den subjektive eksisterende Tænk er opmærksom paa Meddelelsens Dialektik«, SKS 7, 73-80.

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 29

◀ **modarbeidet mig selv ved at styrke B. M.** : fx da han med hele sit pseudonyme forfatterskab som ballast »takker Enhver, der har tiet, med dyb Ærefrygt Firmaet Kts – at det har talet«, jf. »En første og sidste Forklaring« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, SKS 7, 572,26. Under sit vanlige mærke »Kts.« havde Mynster rost SKs *Fire opbyggelige Taler* (1844) i »Kirkelig Polemik« i *Intelligensblade* den 1. jan. 1844, nr. 41-42, bd. 4, s. 97-114.

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 33

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 34

◀ **sluppet for for godt Kjøb** : sluppet alt for billigt.

I trykt udgave: Bind 20 side 404 linje 36

◀ **ecce homo** : lat. 'se hvilket menneske!'; Pilatus' ord om Jesus, da denne var blevet pisket og derpå som en 'konge' med tornekrone og purpurkappe fremstilledes for mængden, Joh 19,5 (376,34).

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 4

◀ **Biskop M.s Fortjeneste**: biskop Mynster (385,15).

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 10

◀ **Melange** : blanding, miskmask.

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 19

◀ **hine Herlige** : 390,5.

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 20

◀ **Biskop M.s Liv**: biskop Mynster (385,15).

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 24

◀ **»om end alle ... lade være.«** : løst, sammensat citat fra Mynsters prædiken »Om Menneskenes Ustadighed« over epistlen på 4. søndag efter påske (i 1848 den 21. maj) i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* bd. 1-2, 3. opl., Kbh. 1837 [1823], ktl. 2191; bd. 1, s. 395-408: »Mon dette, at enhver Mening, jeg nu hylder, enhver Beslutning, jeg nu fatter, ved den vil jeg holde fast med urokkelig Trods, og Intet tage tilbage af Alt, hvad jeg eengang har tænkt, eengang har sagt? Nei ingenlunde!« s. 406; »Eller stode vi saa faste, i det Strømmen brusede omkring os? var det kun de Andre, hvis Meninger omskiftedes, som nu handlede i een Hensigt, nu i en anden? Naar jeg tænker tilbage paa de Aar, som svandt, siden Eftertanke og Bevidsthed vaagnede i mig, brændte da i mit Hierte altid den samme Lue, var min Nidkierhed altid virksom for det Samme?« s. 405; »Hvad jeg saaledes erkjendte, det vil jeg holde fast ved; og om end Alle omkring mig skifte deres Mening, derfor skal min ikke vakle, og om jeg end skulde gaae alene, vil jeg dog blive paa den Vei, du har anviist mig«, s. 406; »jeg har ikke troet for de Andres Skyld, hvorledes skulde jeg da for deres Skyld forlade min Tro?« s. 401.

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 24

◀ **forsøgt** : prøvet, udsat for en prøvelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 29

◀ **Xsthed** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 30

◀ **i hans Prædikener ... forvirret, fordærvet o:s:v** : sigter til Mynsters trykte prædikener i henholdsvis *Prædikener* (386,31), *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (405,24) og *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231. Hvis der er tale om tekstnære citater, har disse ikke ladet sig finde. Sml. journal NB2:258 fra o. 1. nov. 1847: »Næsten paa hver anden Side i Mynsters Prædikener kan man vise, hvor Faae han selv antager der egl. ere ell. vel endog blot bryde sig om at være Xstne«, SKS 20, 237,14-16.

I trykt udgave: Bind 20 side 405 linje 31

◀ **een Gang om Ugen prædiker han** : I maj 1848 prædikede Mynster søndag den 28. kl. 10 til højmesse i Slotskirken (jf. *Adresseavisen* den 27. maj 1848, nr. 127), i juni 1848 på 1. pinsedag den 11. til aftensang i Vor Frue Kirke (jf. *Adresseavisen* den 10. juni 1848, nr. 139) og søndag den 25. kl. 10 til højmesse i Slotskirken (jf. *Adresseavisen* den 24. juni 1848, nr. 150).

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 6

◀ **eenfoldig Borgermand (exempli gratia min Fader)** : allusion til Mynsters artikel »Kirkelig Polemik« (404,32), hvori han med henvisning til SKs opbyggelige taler og dedikationen af disse til SKs fader (398,28) omtaler denne som »en slet og ret Borger«, *Intelligensblade* bd. 4, s. 112. – **exempli gratia**: lat. for eksempel.

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 7

◀ **B. M. (...) hver Gang ... min Fader** : Biskop Mynster (385,15) var fra 1820 til 1828, da han blev slotspræst, skriftefader for SKs fader (398,28). I journal NB2:267 skriver SK, at han er »opdragen ved Mynsters Prædikener – af min Fader« (SKS 20, 240,22), og i journal NB28 omtaler SK det som en tradition fra sin fader altid at høre Mynsters prædikener (*Pap. XI 1 A 1*, s. 6).

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 17

◀ **røre Stene til Taarer** : spiller på talemåden, at noget er så sørgeligt el. bevægende, 'at en sten må græde over det', bl.a. optegnet som nr. 2567 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 98.

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 22

◀ **Af den engelske Læges Dagbog** : sigter til *Mittheilungen aus dem Tagebuche eines Arztes*, overs. af C. Jürgens, bd. 1-4, Braunschweig 1833-36, ktl. 1907-1910. De populære fortællinger af den eng. forfatter og retslærde Samuel Warren (1807-77), udgivet under pseudonymet Dr. Harrisson, blev delvist trykt i *Blackwood's Magazine* aug. 1830 til aug. 1837; de blev samlet i udgaven *Passages from the Diary of a late Physician*, som udkom 1832-38, og herefter oversat til flere sprog, jf. bl.a. *Dr. Harrisons (Dr. Warrens)*

lægevidenskabelige Noveller, udg. og overs. af »en Læge« (A.W. Thornam), bd. 1-2, 1840.

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 26

◀ **Den Scene, hvor ... yderste Elendighed** : sigter til kap. 4, »Das Sterbebett eines Gelehrten«, bd. 1, s. 83-118 (»Den Lærdes Dødsleie« i *Dr. Harrisons (Dr. Warrens) lægevidenskabelige Noveller* bd. 1, s. 56-82).

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 27

◀ **De er dog ... at bebreide Dem** : frit overs. citat fra s. 93: »'Ich bin überzeugt, Herr --, erwiderte ich, indem ich ihm ernst und forschend ins Auge sah, 'daß Sie nichts gethan haben um ihr gegenwärtiges Unglück zu verdienen.'«

I trykt udgave: Bind 20 side 406 linje 28

◀ **Goethe i aus meinem Leben ... til Gud** : I *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (1811-33), der består af 20 bøger fordelt på fire dele, skildrer Goethe (385,24) de første 25 år af sit liv. SK ejede *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-60, Stuttgart og Tübingen 1828-42; bd. 1-55, 1828-33, ktl. 1641-1668 (forkortet *Goethe's Werke*). Denne udgave kom i to formater: en 8°-udg., som SK if. regning fra C.A. Reitzels boghandel købte den 10. feb. 1836 (KA, D pk. 8 læg 1), og en 16°-udg. SKs henvisning (se næste kommentar) gælder 16°-udg., hvor *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* er trykt i bd. 24-26, 1829, og bd. 48, 1833. Her sigtes til 1. bog, i bd. 24, s. 63-65: Goethe fortæller om, hvorledes han som dreng kom på den tanke »sich dem großen Gotte der Natur, dem Schöpfer und Erhalter Himmels und der Erden, dessen frühere Zorn-Aeußerungen schon lange über die Schönheit der Welt und das mannichfaltige Gute, das uns darin zu Theil wird, vergessen waren, unmittelbar zu nähern«, s. 63. Han rejste da et alter for denne Gud, men alteret brændte. »Hierüber kam der junge Priester in die äußerste Verlegenheit«, meddeler Goethe og slutter sin beretning: »fast möchte man diesen Zufall als eine Andeutung und Warnung betrachten, wie gefährlich es überhaupt sey, sich Gott auf dergleichen Wegen nähern zu wollen«, s. 65.

I trykt udgave: Bind 20 side 407 linje 9

◀ **S.W. 24d B. p. 65** : *Goethe's Werke* bd. 24, s. 65 (se foregående kommentar)

I trykt udgave: Bind 20 side 407m linje 1

◀ **Paralogisme** : fejlslutning.

I trykt udgave: Bind 20 side 407 linje 32

◀ **Jeg kunde i sin Tid ... den literaire Pøbelagtighed** : sigter måske til litteraten J.K. Blok Tøxen (1776-1848) og den jødiske publicist Gottlieb Siesby (1803-84), der begge opponerede offentligt mod *Corsaren* (se næste kommentar). Blok Tøxen skrev både artikler og pamfletter mod *Corsaren*, og Siesby udgav en *Epistel til 'Corsaren' Meyer Adolph Goldschmidt* (Kbh. 1846), en kritik af bladets redaktør i anledning af dets fortsatte angreb på SK; i sin »Efterskrift til Publikum« citerer Siesby som motto SKs *En literair Anmeldelse* (1846), ligesom tema og sprog vidner om hans læsning af SKs skrift.

I trykt udgave: Bind 20 side 408 linje 2

◀ **Goldschmidt seirede ... tusinde og tusinde** : Meir Aron Goldschmidt (1819-87), da.-jødisk forfatter, journalist og publicist, bl.a. forfatter til den berømmede *En Jøde. Novelle af Adolph Meyer. Udgiven og forlagt af M. Goldschmidt*, Kbh. 1845, ktl. 1547; grundlagde det satiriske ugeskrift *Corsaren* i okt. 1840 og var bladets egentlige redaktør til okt. 1846, da han afhændede bladet og drog ud på en ét-årig udlandsrejse; udgav og skrev fra dec. 1847 månedsskriftet *Nord og Syd*. Med Goldschmidt som udgiver og redaktør nåede *Corsaren* op på o. 3.000 abonnenter, jf. M.A. Goldschmidt *Livs Erindringer og Resultater* bd. 1-2, Kbh. 1877; bd. 1, s. 264. Selv hævdede bladet den 21. nov. 1845, at antallet af abonnenter næsten havde nået 5.000 (nr. 270, sp. 14). I 1846 lod Goldschmidt *Corsaren* bringe en række satiriske artikler om, allusioner til og tegninger af SK, første gang den 2. jan. (397,31). Efter Goldschmidts afhændelse af bladet fortsatte polemikken mod SK.

I trykt udgave: Bind 20 side 408 linje 13

◀ **Pathos** : egl. lidelse, lidenskab (grebthed); fast overbevisning, grundanskuelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 408 linje 22

◀ Goldschmidt og **Consorter**: især Peder Ludvig Møller (1814-65), da. æstetiker, forfatter og kritiker. Han redigerede 1843 et polemisk blad, *Arena*, og udgav 1845-47 en æstetisk årbog, *Gæa*; bidrog desuden med artikler i forskellige blade, således »i 'Corsaren' (Adskillige satiriske Kritiker og Digte)«, T.H. Erslew *Almindeligt Forfatter-Lexicon* bd. 1-3, Kbh. 1843-53, ktl. 954-969; bd. 2, 1847, s. 406. Da P.L. Møller den 22.

dec. 1845 havde udgivet *Gæa* for 1846, hvori han i artiklen »Et Besøg i Sorø« (s. 144-187) leverede en kras kritik af SKs pseudonyme *Stadier paa Livets Vei* (1845), svarede SK under pseudonymet »Frater Taciturnus, Høvidsmand for 3die Afdeling af 'Stadier paa Livets Vei'« i *Fædrelandet* den 27. dec. (nr. 2078, sp. 16653-16658) med artiklen »En omreisende Æstetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« (jf. SV2 13, 459-467). SK identificerede P.L. Møller med *Corsaren* og bad nu om 'at komme i *Corsaren*', da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist af bladet.

I trykt udgave: Bind 20 side 408 linje 27

◀ **1000 Præster** : 372,31.

I trykt udgave: Bind 20 side 408 linje 31

◀ **dette Fællesskab i Glæde og Sorg ... i Faders Huus** : allusion til vielsesritualet, hvor præsten spørger, om brud og brudgom vil leve med hinanden »baade i Medgang og Modgang«, *Alter-Bog* (378,7), s. 256 og s. 257; herefter læses fra 1 Mos 1,24: »Derfor skal Manden forlade sin Fader og Moder, og blive hos sin Hustru, og de skulle være eet Kiød«, s. 259 (jf. også s. 263 med læsning af samme fra Matt 19,5).

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 4

◀ **paa de 70,000 Favne** : fast formulering i SKs forfatterskab, introduceres i *Stadier paa Livets Vei*, hvor pseudonymen Frater Taciturnus i sin »Skrivelse til Læseren« skriver: »Aands-Existents, især den religieuse, er ikke let; den Troende ligger bestandigt paa Dybet, har 70,000 Favne Vand under sig«, SKS 6, 411,6-8. Selve talstørrelsen, som her betegner noget uendeligt (dybt), kan være inspireret af Hegels tale om den indiske omgang med astronomiske, nærmest mytiske talstørrelser, fx at en konge skulle have regeret i 70.000 år, jf. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, udg. af E. Gans og K. Hegel, Berlin 1840 [1837], i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*); bd. 9, s. 200 (*Jub.* bd. 11, s. 222). SK anfører selv stedet i *Om Begrebet Ironi* i SKS 1, 160, fodnoten, og i *Begrebet Angest* i SKS 4, 389. Tallet forekommer dog også i GT (2 Sam 24,15 og 1 Kong 5,29). – **Favne**: 188 cm (1 favn = 3 alen, 375,8).

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 8

◀ **en heel Kjøbstad** : Ved folketællingen den 1. feb. 1845 havde Danmarks største købstad, Helsingør, 7.995 indbyggere, og den mindste, Sandvig, 300 indbyggere.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 8

◀ **Frygt og Bæven** : 372,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 9

◀ **Historien bort. Samtidighedens Situation** : 401,19.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 21

◀ **jeg bruger Experimenter** : fx *Gjentagelsen. Et Forsøg i den experimenterende Psychologi* af Constantin Constantius«, SKS 4, 7-96, og »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment« af Frater Taciturnus i *Stadier paa Livets Vei* (1845), SKS 6, 173-454.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 25

◀ **Luthers Feil ... samtidig nok med Christus** : sigter til, at Luther (372m,1) med sit princip om at gå 'til kilderne' (lat. ad fontes) kun gik tilbage til skriften og 'skriften alene' (lat. sola scriptura).

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 26

◀ **Forargelsens Mulighed** : dvs. den mulighed, at man forarges, når mennesket Jesus forkyndes at være Guds søn, jf. afsnittet »Forargelsen paa Paradoxet« i *Philosophiske Smuler*, Kbh. 1844, i SKS 4, 253-257.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 28

◀ **Xstheden** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 28

◀ **Romeo og Julie** : I Shakespeares tragedie *Romeo og Julie* tilbeder den unge Romeo af slægten Montague pigen Julie af den fjendtlige slægt Capulet. Kærligheden medfører begge de unges død. Jf. *William*

Shakspeare's Tragiske Værker (386,10) bd. 2, 1811, s. 227-418. På Det kgl. Teater blev *Romeo og Julie* opført 18 gange ml. 2. sept. 1828 og 19. marts 1847.

I trykt udgave: Bind 20 side 409 linje 31

◀ **Luther (...) sagde til en af Fyrsterne ... det beroer paa, hvo der kan bedst bede** : sigter formentlig til Luthers (372m,1) brev af 5. marts 1522 til den sachsiske kurfyrste Frederik den Vise (1463-1523), hvori der dog ikke tales om bønnen, men om troen: »Ich hab's auch nicht im Sinne, von E.[urer] Churf.[ürstlichen] G.[nade] Schutz zu begehren. Ja, ich halt, ich wolle E. Churf. G. mehr schützen, denn sie mich schützen könnnte. (...) Gott muß hier allein schaffen, ohne alles menschliche Sorgen und Zuthun. Darum, wer am meisten glaubt, der wird hier am meisten schützen«, *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316; bd. 5, 1841, s. 149. Jf. også C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1838 [1835], ktl. 790, s. 157, hvor den samme passage citeres. – **hvo**: hvem.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 1

◀ **Medlevende** : samtidige.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 10

◀ **Pøbelagtighedens Angreb - paa mine Buxer** : 397,31.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 14

◀ **Glædes-Pige** : prostitueret, luder. If. *Danske Lov* (384,27) var prostitution ulovlig, men da den i praksis ikke var mulig at undgå, blev den tolereret. I et forsøg på at holde de vidt udbredte kønssygdomme i ave, blev de prostituerede lovet anonymitet og gratis behandling af evt. sygdomme, hvis de selv meldte sig på politikammeret.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 15

◀ **Calumnien**: bagvaskelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 19

◀ **bonbon** : slik.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 20

◀ **Naar et Blad ... grændseløs Uproportionerethed** : sigter til *Corsarens* relativt store oplag (408,13).

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 24

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, i sig selv.

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 26

◀ **den Vittige - skjult bag en Sjouer, tjente Penge** : sigter til M.A. Goldschmidt som udgiver af *Corsaren* (408,13). I sine erindringer fortæller Goldschmidt, at *Corsaren* det sidste år med ham som redaktør indbragte 4.000 rigsdaler, og at han fik 1.500 rigsdaler, da han i okt. 1846 overdrog bladet til en anden udgiver, jf. *Livs Erindringer og Resultater* bd. 1, s. 429f. – **en Sjouer**: egl. en daglejer, der lever af løst arbejde og i almindelighed anses for at være rå og uden moral; en af de stråmænd, som *Corsaren* benyttede som ansvarshavende redaktører, hvorfor disse normalt blev dømt for bladets overtrædelser af presselovgivningen (den 7. juni 1843 blev M.A. Goldschmidt i Højesteret dømt som bladets virkelige redaktør og udgiver).

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 33

◀ **6 Aar** : Goldschmidt var *Corsarens* egentlige redaktør fra grundlæggelsen i okt. 1840 til okt. 1846, da han afhændede bladet (408,13).

I trykt udgave: Bind 20 side 410 linje 38

◀ **jeg har styrtet mig i det** : nemlig ved selv at anmode om at 'komme i *Corsaren*' (408,27).

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 1

◀ **Peter** : Peter Christian Kierkegaard (1805-88), SKs bror, disputerede 1836 for den teologiske licentiatgrad, manudcerede til teologisk embedseksamen frem til 1842, da han blev kaldet til sognepræst for Pedersborg

og Kindertofte ved Sorø; nært knyttet til Grundtvig og fra juli 1844 et meget respekteret medlem af Roskilde Konvent (412,1).

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 30

◀ **mine Finantser ... mit Helbred vakler meget** : I forbindelse med salget af SKs og P.C. Kierkegaards barndomshjem på Nytorv i København førte brødrene omkring årsskiftet 1847/48 en omfattende brevveksling om de økonomiske transaktioner. If. P.C. Kierkegaards dagbog modtog han brev fra SK 24. og 29. dec. 1847 samt 2. og 16. jan. 1848, mens han selv skrev til SK 26. og 30. dec. 1848 samt 12. (el. 15.) jan. 1848. Jf. P.C. Kierkegaards dagbog, NKS 2656, 4°, I, s. 148 og s. 151. Af brevene er kun SKs første, dateret 22. dec. 1848, bevaret, jf. *B&A* bd. 1, s. 185f. Brevet vidner ikke om helbredsmæssige problemer, ej heller om finansielle vanskeligheder, men alene om stort hastværk. – Salget af ejendommen blev afsluttet den 24. dec. 1847 og indbragte i jan. 1848 SK 10.000 rigsdaler kontant samt en 2. prioritet i ejendommen på 5.000 rigsdaler; kontanterne anbragte han i aktier og kgl. obligationer, hvilket viste sig uheldigt, da obligationskurserne snart efter faldt på grund af krig. Jf. F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 83-90.

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 30

◀ **siden den Tid har jeg ikke hørt et Ord fra ham** : Det vil formentlig sige siden brevet af 12. (el. 15.) jan. 1848. SK kan dog aktuelt have talt med P.C. Kierkegaard, da denne fra 7. til 11. juli opholdt sig i København, jf. P.C. Kierkegaards dagbog, NKS 2656, 4°, I, s. 152.

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 33

◀ **pusilanim** : dvs. pusillanim; forsagt, ængstelig.

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 35

◀ **det skulde være Guds Straf over mig** : P.C. Kierkegaard skal angiveligt have beskrevet *Corsarens* angreb på SK med ordene: »det er Guds Straf over ham«, jf. journaloptegnelsen NB4:46, *SKS* 20, 308,29 og kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 36

◀ **Ærtekjerling** : dvs. ærtekælling, en kvindagtig, veg og eftergivende mand.

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 37

◀ **derhos** : desuden, yderligere.

I trykt udgave: Bind 20 side 411 linje 37

◀ **Grundtvigianere** : dvs. tilhængere af Nicolaj Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), da. præst, digter, historiker, politiker m.m., der kæmpede for præsters dogmatiske og liturgiske frihed inden for den danske statskirke kombineret med en almindelig sognebåndsløsning, dvs. borgernes frihed til at søge formel tilknytning til en anden præst end deres sognepræst. Fra 1839 var Grundtvig præst ved Vartov Hospitalskirke (se *kort 2, A2*), hvor han forblev til sin død, og hvor han samlede en fri menighed, der bl.a. talte dronning (fra 20. jan. 1848 enkedronning) Caroline Amalie. Også blandt præsterne i Roskilde Konvent (stiftet 1842) var hans indflydelse stor, ligesom *Dansk Kirketidende* (371,30) med en vis ret blev betragtet som et organ for hans anskuelse. Hans tilhængere blev ofte omtalt som 'grundtvigianere', men selv nægtede han, at der bestod en sådan sekt el. et sådant parti, jf. fx *Dansk Kirketidende* den 17. okt. 1847, nr. 107, sp. 33f.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 1

◀ **»saa kjerligt«** : Hvis dette er et citat, har kilden ikke ladet sig identificere.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 1

◀ **Neppe var han ... atter og atter** : P.C. Kierkegaard tiltrådte 27. nov. 1842 sit embede som sognepræst i Pedersborg og Kindertofte, hvor der boede to baptistiske familier; den ene havde et barn, der ikke var blevet døbt inden den forordnede tid. Han ville af samvittighedsmæssige grunde ikke gennemtvunge en dåb, og barnets forældre lod sig ikke overtale; forinden var der sket indberetning til den gejstlige øvrighed, og den 8. feb. 1843 ankom en beskikket værge for at gennemtvunge dåben. Den 18. feb. 1843 skrev SK til ham, at han ad omveje havde hørt om hans strid med biskop Mynster (385,15), men i øvrigt kunne berolige ham med, at hverken pressen el. bysladderer syntes at kende til den. »Det er da for at bevise Dig min Deeltagelse, at jeg skriver Dig til«, lod SK sin broder forstå, *B&A* bd. 1, s. 115. I marts 1843 forklarede P.C. Kierkegaard sig over for kancelliet og biskoppen, men uden hans egen medvirken blev barnet tvangsdøbt i Pedersborg Kirke. Han

nægtede vedblivende at tvangsdøbe baptisternes børn, så den 10. feb. 1845 kunne SK skrive til ham, at han havde erfaret, »at Biskoppen har gjort Indstilling at Du skal have en Betænkningsstid og saa enten døbe – eller forsage Embedet nemlig«, B&A bd. 1, s. 139. Og således blev det: Den 16. feb. 1845 blev P.C. Kierkegaard meddelt af biskop Mynster, at han inden 14 dage enten skulle indvillige i at døbe baptisternes børn eller søge sin afsked; hvis han ikke gjorde dette, ville han blive indstillet til afskedigelse af kancelliet. I brev af 18. feb. 1845 skrev SK igen til sin broder og forsikrede ham om, at han trods sin veneration for biskoppen håbede, at broderen klarede frisag, hvilket han i øvrigt fandt sandsynligt. »Du seer jeg skriver strax«, sluttede SK, »og hvor indolent jeg ellers er, naar der er Fare, da er min Feil just ikke at trække mig tilbage at svigte, min Hengivenhed har da faaet sin Tilskyndelse, og tiltager kun med Faren. / Din Broder. / S.K.«, B&A bd. 1, s. 141. Den 27. feb. afslog P.C. Kierkegaard begge de foreslåede alternativer og henviste i stedet til, at der ikke forelå en kgl. bestemmelse – kongen var kirkens primas – og til den alm. stemning for ham. Endelig skrev SK fortrøstningsfuldt i brev af 20. marts 1845, at tiden arbejdede for ham, jf B&A bd. 1, s. 141f. Kancelliet tog sagen under overvejelse, men besluttede aldrig noget i sagen, hvorfor P.C. Kierkegaard kunne fortsætte i sit embede.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 5

◀ **den forlorne Broder** : hentyder til lignelsen om den forlorne (fortabte) søn, der af sin far kræver sin arv udbetalt, rejser udenlands og ødsler formuen bort i et udsvævende liv. Efter at have angret sin synd vender han hjem og bliver taget til nåde af sin far, der straks arrangerer en fest for ham; da hans ældre broder vender hjem fra markarbejde, bliver han vred, da han trods mange års arbejde for faderen aldrig er blevet således belønnet, Luk 15,11-32.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 14

◀ **Fader (...) 9d August 38** : M.P. Kierkegaard døde den 9. aug. 1838 (398,28).

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 16

◀ **indtil en salig Gjenforening hisset** : fast vending i dødsannoncer og i inskriptioner på grave.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 21

◀ **Saa bliver jeg en Skurk** : nemlig ved at bryde forlovelsen med Regine Olsen den 11. okt. 1841.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 24

◀ **Saa reiser jeg mig** : sigter formentlig til udgivelsen af *Enten – Eller* den 20. feb. 1843, hvormed SK indledte, hvad han selv betragtede som sit egentlige forfatterskab.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 26

◀ **min Formues Tilstand var betænkelig** : sigter formentlig til SKs finansielle problemer før salget af Nytorv 2 den 24. dec. 1847 (411,30); i løbet af 1847 måtte SK sælge de sidste aktier og kgl. obligationer, som han havde arvet efter faderen, jf. *Søren Kierkegaard og pengene* (411,30), s. 72.

I trykt udgave: Bind 20 side 412 linje 36

◀ **Poeniterende** : angrende, bodgørende.

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 4

◀ **da jeg satte den første Linie paa Prent** : hvilket SK allerede gjorde med artiklen »Ogsaa et Forsvar for Qvindens høie Anlæg« under mærket A. i *Kjøbenhavns flyvende Post. Interimsblade* den 17. dec. 1834, nr. 34.

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 7

◀ **commensurabelt for** : sammenligneligt med, foreneligt med, måleligt med samme mål.

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 12

◀ **»min Gud ... forladt mig«** : Jesu ord på korset umiddelbart inden han udåndede, Matt 27,46: »Men ved den niende Time raabte Jesus med stor Røst, og sagde: Eli! Eli! Lama Sabachtani? det er: min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig?« (NT-1819). – **hvi**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 21

◀ **At han der havde ... sikre sig sin Fremtid** : formentlig en hentydning til Matt 27,42, hvor

yppestepræsterne, de skriftkloge og de ældste om den korsfæstede Jesus siger: »Andre har han frelst, sig selv kan han ikke frelse. Han er jo Israels konge, lad ham nu stige ned fra korset, så vil vi tro ham.«

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 22

◀ **»Selv Petrus fornægtede«** : sigter til apostlen Simon Peter, der tre gange fornægtede Jesus, efter at denne var taget til fange, jf. Matt 26,69-75.

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 31

◀ **Hvad vedkommer det mig** : måske en allusion til den genopstandne Jesu ord til Simon Peter, da denne spørger, hvad der skal ske en af de andre apostle, Joh 21,22: »Hvis jeg vil, at han skal leve, til jeg kommer, hvad angår det så dig? Følg du mig!«

I trykt udgave: Bind 20 side 413 linje 31

◀ **Xstus siger min Lære er Spise** : hentyder til Jesu ord til disciplene: »Jeg har mad at spise, som I ikke kender til«, Joh 4,32, og: »Arbejd ikke for den mad, som forgår, men for den mad, som består til evigt liv, den som Menneskesønnen vil give jer; for ham har Faderen, Gud selv, sat sit segl på«, Joh 6,27.

I trykt udgave: Bind 20 side 414 linje 4

◀ **Min Fader døde** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 20 side 414 linje 8

◀ **Frygt og Bæven** : 372,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 414 linje 14

◀ **en ung Pige jeg elskede** : sigter formentlig til Regine Olsen (399,2), der var 18 år, da hun i sept. 1840 blev forlovet med den 27-årige SK.

I trykt udgave: Bind 20 side 414 linje 19

◀ **Mynsters Prædiken ... Jesu Pleiefader** : sigter til J.P. Mynsters (385,15) prædiken »Joseph, Jesu Pleiefader« over evangeliet på søndag efter nytår, Matt 2,19-23, i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (405,24) bd. 1, s. 105-118.

I trykt udgave: Bind 20 side 414 linje 24

◀ **(p. 114. n:) Hvad ... Guds Villie.**« : ordret citat fra s. 114f.

I trykt udgave: Bind 20 side 414 linje 25

◀ **luthersk: jeg kan ... hjælpe mig Amen** : hentyder til Luthers (372m,1) ord, da han på Rigsdagen i Worms 1521 nægtede at tilbagekalde sin af kirken fordømte lære: »ich kann nicht anders, Gott helfe mir! Amen!«, C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken* (410,1), s. 123.

I trykt udgave: Bind 20 side 415 linje 1

◀ **Raphael, hans Opfattelse af Madonna** : Den ital. renæssancemaler og -arkitekt Rafael, egl. Raffaello Sanzio el. Santi (1483-1520), malede en del billeder af Madonna, bl.a. altertavlerne *Madonna Ansidei* (1504-06, National Gallery, London) og *Madonna del Baldacchino* (1507-08, Palazzo Pitti, Firenze) samt flere andagtsbilleder, bl.a. *Madonna del Cardellino* (1507, Galleria degli Uffizi, Firenze), *Madonna Belvedere* (1505-06, Kunsthistorisches Museum, Wien), *La Belle Jardinière* (1507, Louvre, Paris) og *Madonna della Seggiola* (1514, Palazzo Pitti, Firenze). – SK kan sigte til et stik af »Maria«, nemlig Raphaels *Madonna della Seggiola*, i *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3 (se illustration 27

MARIA

Raphaël pinx.

Ch. Aug. Schuler fil. sen. sculps.

27. »Madonna della Seggiola«, stukket af Ch. Aug. Schulers ældste søn efter maleri af Rafael).

I trykt udgave: Bind 20 side 415 linje 8

◀ **søger man og finder** : spiller på Jesu ord, Matt 7,7: »søg, så skal I finde«.

I trykt udgave: Bind 20 side 415 linje 12

◀ **Den der fandt en Perle ... opgiver Alt for dens Besiddelse** : spiller på Matt 13,45-46: »Igen: Himmeriget ligner en købmand, der søgte efter smukke perler; og da han fandt én særlig kostbar perle, gik han hen og solgte alt, hvad han ejede, og købte den.«

I trykt udgave: Bind 20 side 415 linje 13

◀ **Christus beder for sine Fjender** : sigter til Jesu bøn for dem, der korsfæster ham, Luk 23,34: »Fader, tilgiv dem, for de ved ikke, hvad de gør.«

I trykt udgave: Bind 20 side 415 linje 27

◀ **Det archimediske Punkt** : Den gr. matematiker, fysiker og opfinder Arkimedes (o. 287-212 f.Kr.) fra Syrakus på Sicilien tillægges bemærkningen: »Giv mig et fast punkt, hvor jeg kan stå, så skal jeg bevæge Jorden«. Jf. Marcellus-biografien 14, 7, i Plutarks *Vitae parallelae (De parallelle liv)*, hvor det om Arkimedes' faste overbevisning om de geometriske loves mekaniske anvendelighed fortælles, at han sågar hævdede, »at man med en given Kraft var i Stand til at kunne bevæge enhver som helst given Byrde, ja skal endog, i overdreven Tillid til sit Bevises Styrke, have paastaet at kunne bevæge selve vor Jord, saafremt han imidlertid kunne have en anden Jord at træde over paa«, *Plutark's Levnetsbeskrivelser*, overs. af S. Tetens, bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 3, s. 272.

I trykt udgave: Bind 20 side 416 linje 16

◀ **rette Bedende, naar han lukker sin Dør** : sigter til Matt 6,6: »Men når du vil bede, så gå ind i dit kammer og luk din dør og bed til din fader, som er i det skjulte. Og din fader, som ser i det skjulte, skal lønne dig.«

I trykt udgave: Bind 20 side 416 linje 18

◀ **Bevis for Sjælens Udødelighed** : refererer til dogmet om den individuelle udødelighed, jf. K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1829], ktl. 581, § 129, s. 330: »Im christl.[ichen] Bgr. [Begriff] des Todes liegt daher schon die Unsterblichk.[eit] als ein selbstbewusstes, ewiges Fortleben des Individuums.« Kort efter Hegels død begyndte blandt såvel hans disciple som modstandere en lang og bitter strid om, hvorvidt hans tænkning gav plads for en individuel udødelighed; striden blev løbende refereret i *Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur*, udg. af H.N. Clausen og M.H. Hohlenberg, som SK abonnerede på fra 1833 (if. de abonnentlister, der opgives af udgiverne indtil 1840). Jf. desuden »Tanker over Mueligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den nyeste derhen hørende Literatur« i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3 (bd. 1 udg. af Chr. Winther, bd. 2 udg. af F.C. Olsen, bd. 3 udg. af Chr. Thaarup), Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 2, 1842, s. 158-272.

I trykt udgave: Bind 20 side 417 linje 11

◀ **at der er en Gud til** : sigter til den gren inden for filosofien og teologien, der siden oldtiden på forskellig vis har forsøgt at bevise Guds eksistens; de mest berømte gudsbeviser skyldes Aristoteles, Anselm af Canterbury og Thomas Aquinas. Immanuel Kant foretog et kritisk opgør med gudsbeviserne, jf. *Critik der reinen Vernunft*, 4. udg., Riga 1794 [1781], ktl. 595, s. 611-658. Kant forkaster gudsbevisernes gyldighed, men de diskuteres atter af Hegel, jf. G.W.F. Hegel *Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Nebst einer Schrift über die Beweise vom Daseyn Gottes*, udg. af Ph. Marheineke, 2. udg., bd. 1-2, Berlin 1840 [1832], ktl. 564-565; bd. 2 (i *Hegel's Werke* (409,8) bd. 12, og i *Jub.* bd. 16), s. 357-553.

I trykt udgave: Bind 20 side 417 linje 11

◀ **Subscriptionsplan** : plan for større værk el. tidsskrift, der skal udgives bind- eller hæftevis, og som publikum forud forpligter sig til at aftage; sådanne subscriptionsplaner blev hyppigt publiceret i *Berlingske Tidende* og *Adresseavisen*.

I trykt udgave: Bind 20 side 417 linje 18

◀ **proprio Marte** : lat. 'på egen hånd' (bogstaveligt henviser udtrykket til guden Mars, egl. 'for Mars' egen del').

I trykt udgave: Bind 20 side 417 linje 18

◀ **Een og Anden ... prædike ell. docere** : kunne fx sigte til Rasmus Nielsen, cand.theol. 1837 og lic.theol. 1840, i vintersemesteret 1840-41 privatdocent på Københavns Universitet, fra 1841 ekstraordinær prof. i moralfilosofi sammesteds; docerede især den spekulative filosofi, men kom midt i 1840'erne under indflydelse af SK, med hvem han i 1848 sluttede venskab.

I trykt udgave: Bind 20 side 417 linje 24

◀ **Reduplikationen**: egl. 'gen-fordobling'; gentagelse, fordoblelse; af SK ofte benyttet om refleksionsforhold, hvor noget abstrakt gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 20 side 418 linje 21

◀ **Augustinus** : Aurelius Augustinus (354-430), en af de fire rom.-katolske kirkefædre, født som hedning i Nordafrika og uddannet som taler i Kartago, omvendt til kristendommen i 387 og fra 391 præst, senere biskop, ligeledes i Nordafrika. Blandt hans hovedværker er *Confessiones* (lat. *Bekendelser*, 397-401), hvormed han grundlagde den selvbiografiske genre. I sit bibliotek havde SK Augustins værker i *Sancti Aurelii Augustini opera*, 3. udg., bd. 1-18, Bassano 1797-1807, ktl. 117-134, og hans biografi i Friedrich Böhlinger *Die Kirche Christi und ihre Zeugen oder die Kirchengeschichte in Biographien* bd. 1,1-2,3, Zürich 1842-55 (senere udkom bd. 2,4-2,5, 1856-58), ktl. 173-177; bd. 1,3, 1845, s. 99-195 (overs. til da. i *Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur*, udg. af H.N. Clausen og M.H. Hohlenberg, 14. årg., s. 1-95).

I trykt udgave: Bind 20 side 418 linje 22

◀ **etsteds i Plutarch ... ryste endnu mere** : ikke identificeret. – **mit eget Exemplar ... 3die Bind**: jf. Plutark *Moralische Schriften* (380,19), som bestod af 11 små bind i 16°, men som i SKs eksemplar var bundet ind i tre bind. I sit bibliotek havde SK desuden en udg. i 8°, nemlig *Plutarchs moralische Abhandlungen*, overs. af J.F.S. Kaltwasser, bd. 1-9, Frankfurt am Main 1783-1800, ktl. 1192-1196.

I trykt udgave: Bind 20 side 418 linje 25

◀ **Sandheds Vidne** : en, der – især blandt Evangeliets fjender – vidner om Jesus Kristus som sandheden.

I trykt udgave: Bind 20 side 419 linje 6

◀ **»at det er bedre ... Folket lider«** : løst citat fra Joh 11,50, hvor ypperstepræsten Kajfas siger til rådet – der er samlet for at drøfte, hvad de skal gøre med Jesus – »at det er os gavnligt, at eet Menneske dør for Folket, og at ikke det ganske Folk skal fordærves« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 419 linje 15

◀ **Socrates, med dette ... ikke veed det** : I Platons dialog *Sokrates' forsvarstale*, 25a f., siger Sokrates (377,30) til Meletos, der har anklaget ham for som det eneste menneske i Athen at fordærve ungdommen: »Men svar mig nu paa dette Spørgsmål: Hvis Talen er om Heste, stiller Sagen sig saa efter din Mening paa samme Maade, altsaa saaledes, at alle Mennesker forstaar at gøre dem til gode og dygtige Heste, og kun eet Menneske ødelægger dem? Eller er det her omvendt, saaledes at en enkelt Mand eller dog kun nogle faa Mænd, nemlig de Sagkyndige paa Hesteopdrætningens Omraade, har denne Evne, hvorimod Flertallet af Mennesker, hvis de faar med Heste at gøre, ødelægger dem?« *Platons Skrifter* (382,12) bd. 1, s. 274.

I trykt udgave: Bind 20 side 419 linje 20

◀ **Propheter, Dommere o: s: v: der gaae foran for at lede Slægten videre** : som blandt israelitterne if. GT.

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 4

◀ **at gaae videre** : at 'gå videre' og at 'gå ud over' var faste udtryk i den da. hegelianisme om det at gå videre end Descartes' tvivl (391,26); herefter anvendtes udtrykkene i bredere betydning om at gå videre end en anden filosof, fx Hegel.

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 6

◀ **Vrøvlen om at den er Trøst** : 404,24.

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 16

◀ **τελος** : gr. (télos) mål; formål.

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 17

◀ **Den, som ikke troer gjør Gud til en Løgner** : sigter til 1 Joh 5,10: »Hvo som troer paa Guds Søn, haver dette Vidnesbyrd i sig selv; hvo som ikke troer Gud, haver gjort ham til en Løgner, fordi han haver ikke troet paa det Vidnesbyrd, som Gud haver vidnet om sin Søn« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 18

◀ **Retroende, der afskyer Baptister o: s: v:** : sigter formentlig især til J.P. Mynster (385,15), der i 1840'erne insisterede på tvangsdåb af baptisternes børn (412,5).

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 23

◀ **ikke have mere Tro end bag paa min Haand** : talemåde, der betegner fuldstændigt fravær af noget,

bl.a. optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 378.

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 24

◀ **at henrykkes ... at beholde en Torn** : sigter til 2 Kor 12 (NT-1819), hvor Paulus beskriver, hvorledes han engang »blev henrykt i den tredie Himmel«, v. 2; »Og at jeg ikke skal hovmode mig af de høie Aabenbarelsen, er mig given en Torn i Kiødet, en Satans Engel, at han skal slaee mig paa Munden, paa det jeg ikke skal hovmode mig«, v. 7.

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 26

◀ **man sætter ikke ... gammelt Klædebond** : hentyder til Mark 2,21: »Og Ingen bøder et gammelt Klædebon med en Klud af nyt Klæde, ellers river den nye Klud Noget af det gamle, og Hullet bliver værre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 20 side 420 linje 32

◀ **I en af de første Samtaler med hende** : dvs. med Regine Olsen (399,2).

I trykt udgave: Bind 20 side 421 linje 5

◀ **at der i hver Generation ... paa de Andre** : sml. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (390,19), som SK netop skrev på i sommeren 1848: »Meget langt tilbage i min Erindring gaaer den Tanke, at der i hver Generation er et Par eller Tre, som blive offrede paa de Andre, brugte til i frygtelige Lidelser at opdage, hvad der kommer de Andre til Gode; saaledes forstod jeg tungsindigt mig selv, at jeg var udseet dertil«, s. 61 (SV2 13, 606f.).

I trykt udgave: Bind 20 side 421 linje 7

◀ **Af hende eksisterer et prophetisk Ord ... at blive Jesuit** : Replikken, som skyldes Regine Olsen (399,2), har SK allerede ladet Assessor Wilhelm benytte i anden del af *Enten - Eller*, hvor han skriver til sin unge ven, A: »Klog er Du, det kan man ikke negte Dig, og sandt er det, hvad en ung Pige sagde om Dig, at Du formodentlig endte med at blive Jesuit«, SKS 3, 223,1. - **Jesuit**: medlem af Jesu Selskab; tilhænger af jesuitismen (se næste kommentar).

I trykt udgave: Bind 20 side 421 linje 23

◀ **Jesuitisme** : betegnelse for »Loyola's Lære, dens Grundsætninger og Aand; Forstillelse, Hykleri, Skinhellighed, Rænkemageri«, L. Meyer *Fremmedord-Bog* (379,15) s. 301. Spanieren Ignatius Loyola stiftede i 1534 den rom.-katolske munkeorden Jesu Selskab som en reaktion imod reformationen og for med alle midler at tilbagevinde de troende for den rom.-katolske kirke og bevare pavens autoritet over kirken.

I trykt udgave: Bind 20 side 421 linje 25

◀ **τελος** : gr. (télos) mål; formål. Her sigtes til den grundsætning, der tilskrives jesuiterne: 'hensigten (målet) helliger midlet'.

I trykt udgave: Bind 20 side 421 linje 25

◀ **om mit Forhold til hende tør Intet optegnes** : 399,18.

I trykt udgave: Bind 20 side 421 linje 28

◀ **item** : lat. endvidere, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 20 side 422 linje 3

◀ **endelig** Klogskab: verdslig.

I trykt udgave: Bind 20 side 422 linje 18

◀ **Skriftet »Kommer hid alle I« o: s: v:** : sigter til manuskriptet til *Indøvelse i Christendom* (1850), nr. 1, med deltitlen »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, SV2 12, 15-89. - **Kommer hid alle I**: 376,22.

I trykt udgave: Bind 20 side 422 linje 30

◀ **De Orthodoxe** : sigter muligvis til Grundtvig (412,1) og hans tilhængere, der betegnede sig selv som 'ortodokserne', 'de gammeldags kristne' el. 'de gammeltroende', jf. fx Grundtvigs stridsskrifter *Om Daabs-Pagten*, Kbh. 1832, s. 15ff., og *Om Sogne-Baadets Løsning og Hr. Professor Clausen*, Kbh. 1834, s. 21. Disse

betegnelser blev også flere gange anvendt under stænderforsamlingens behandling af J. Chr. Lindbergs andrangende om præstefrihed og sognebåndsløsning, jf. fx *Tidende for Forhandlinger ved Provindsialstænderne for Sjællands, Fyens og Lollands-Falsters Stifter samt for Færøerne*, 1838, 2. rk., Kbh. og Roskilde 1839, sp. 1167, sp. 1170 og sp. 1178.

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 1

◀ **lapse mig** : vigte mig, prale.

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 5

◀ **Ordsprogene 14, 13 ... No 44. p. 710** : SK indsætter kommaer, men citerer i øvrigt ordret fra *Dansk Kirketidende* (371,30) den 9. juli 1848, nr. 148, bd. 3, nr. 44, sp. 710. Jf. Ordsp 14,13 (GT-1740), hvor det med reference til den ugudelige hedder: »Hiertet skal og, i det det leer, have Smeerte, og det sidste af den Glæde er Bedrøvelse.« - **Lutkens Beskrivelse af hans Hustrue Cornelias Liv**: Frederik Lütken (1698-1784), da. kaptajn og forfatter, i 1729 gift med Cornelia Sivers (1706-45); udgav 1764 et opbyggelsesskrift, som vandt stor udbredelse, *Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder*, jf. 6. opl., Kbh. 1847, ktl. 260. SK sigter til hans efterladte manuskript »Den dyre og Guds udvalgte Siels, Salig Fru Cornelia Lütkens fromme og dydefulde Liv og Amindelse – skreven under mange vemodige Taarer af hendes høitforelskede og forsørgede [dvs. sørgende] Mand, F. Lütken«, der af J.F. Fenger blev meddelt som »Frederik og Cornelia Lütken« i *Dansk Kirketidende* den 9. juli 1848, nr. 148, bd. 3, sp. 703-711, og den 16. juli 1848, nr. 149, bd. 3, sp. 725-732.

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 8

◀ **Mynsters**: 385,15.

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 12

◀ **Christenhed** : 373,9.

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 12

◀ **i Prædiken 1ste B. No 17 ... udbrede Xstd.** : løst citat fra Mynsters prædiken »Vor Daabs Pagt« over evangeliet på fastelavns søndag, Matt 3,13-17, i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (405,24) bd. 1, s. 203-215; s. 212. Her hedder det med henvisning til, at ligesom enhver blandt Jesu tilhørere havde deres særlige bestilling i verden, arbejdede også apostlene med deres egne hænder: »Endnu mere maae vel vi, som ikke sendes for at udbrede Christendommen, paatage os Hver sit Embede, ligesom de, der ere af Verden, og omgaaes med disse, og have saare Meget tilfælles med dem.«

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 14

◀ **Mag. K.** ^s : SK tog den 29. sept. 1841 den filosofiske magistergrad med afhandlingen *Om Begrebet Ironi*.

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 20

◀ **at røre ved hele Foragtighedens Usselhed** : sigter til SKs anmodning i *Fædrelandet* den 27. dec. 1845 om at 'komme i *Corsaren*' (408,13 og 408,27).

I trykt udgave: Bind 20 side 423 linje 21

◀ **De forskellige Fremstillinger ... i Samtidighedens Situation** : sigter til »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse« i *Indøvelse i Christendom* (422,30), hvor SK forestiller sig, hvad forskellige persontyper måtte sige om Jesus: den kloge og forstandige, s. 48-53 (SV2 12, 60-65), den gejstlige, s. 53-55 (SV2 12, 65f.), filosoffen, s. 55 (SV2 12, 66f.), den kloge statsmand, s. 55-57 (SV2 12, 67f), den satte borger, s. 57f. (SV2 12, 68f.), og spotteren, s. 58 (SV2 12, 70).

I trykt udgave: Bind 20 side 424 linje 1

◀ **»med mindre ... slaaet ihjel.«** : løst citat fra manuskriptet til »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse« i *Indøvelse i Christendom*, s. 49 (SV2 12, 60): »med mindre man da foragtende Klogskab redeligt tracter efter at blive til Nar, eller maaskee endog gaaer saavidt i Redelighed, at man foretrækker at blive slaaet ihjel«.

I trykt udgave: Bind 20 side 424 linje 8

◀ **Herom findes ... H. Steffens Anthropologie** : sigter angiveligt til Henrich Steffens *Anthropologie* bd. 1-2, Breslau 1822, ktl. 795-796, men det er utvivlsomt fejl for *Christliche Religionsphilosophie* bd. 1-2, Breslau

1839, ktl. 797-798: »so spricht sich die furchtbare Gewißheit aus, daß auch innerlich, in der Geschichte, das Böse = Masse ist«, bd. 2, s. 260, og: »Der Heiland (...) sei für die ganze Welt gestorben, aber nur für die wahren Christen auferstanden«, bd. 2, s. 262. Se også næste kommentar.

I trykt udgave: Bind 20 side 424m linje 1

◀ **bemærket i Journalen NB2** : Citaterne i foregående kommentar findes gengivet i optegnelsen NB2:215, SKS 20, 224.

I trykt udgave: Bind 20 side 424m linje 5

◀ **jeg er som en Spion i høieste Tjeneste** : sml. journaloptegnelse NB2:124, SKS 20, 190, og *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (390,19), s. 67f. (SV2 13, 612f.). Se også *Gjentagelsen*, hvor pseudonymen Constantin Constantius skriver, at »naar en lagttager røgter sit Kald godt, saa er han at ansee som en Politi-Spion i høiere Tjeneste; thi lagttagerens Kunst er at bringe det Skjulte frem«, SKS 4, 12,28.

I trykt udgave: Bind 20 side 424 linje 34

◀ **Spioner bruger Politiet** : Civile politibetjente blev under 1840'ernes politiske vækkelse især benyttet til spionage mod foreninger, som kunne tænkes at agitere mod enevælden. Jf. fx *Kjøbenhavnsposten* den 26. jan. 1846, nr. 21, s. 81, hvor den republikanske avis mener at have fundet bevis for politiets brug af spioner mod Den borgerlige Læseforening.

I trykt udgave: Bind 20 side 424 linje 34

◀ **vita ante acta** : lat. 'liv før begivenhederne'; forudgående levned.

I trykt udgave: Bind 20 side 425 linje 8

◀ **Luthers Prædiken ... det Verdslige** : sigter til Luthers prædiken over epistlen på 3. søndag efter påske, 1 Pet 2,11-20, i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller* (374,18) bd. 2, s. 240-248. Her hedder det, at den kristne, endskønt hans sande borgerskab er i himlen, skal være tilfreds i sin stand og i sit kald i denne verden uden at sætte sig op mod det verdslige regimente og uden i utålmodig higen efter det evige at forsmå det timelige: »Nej, med Hjertet skal du flye Verden, saa det holder sig ubesmittet fra den – Jak. 1, 27. – det er, saa du ej hænger dermed ved Verdens Væsen, men holder dig til Christus efter Troens Lære, forventer den evige Arv af Himlen, og i denne Tro, i dette Haab, øver det Embed og Værk, som i dette Liv er dig befalet, sigende: 'Det er dog ej min Skat, mit Hoved-Gode, hvorfor jeg lever; men jeg betragter alt dette Timelige som et Gjæstehuus, og flyer det, som en Gjæst sit Herberg – Han tager vel sin Spise, sit Natteleje der, men indvortes er han dog en Flygtning, og hans Hjerte higer altid efter Hjemmet'«, s. 246.

I trykt udgave: Bind 20 side 425 linje 24

◀ **hvad jeg pleier at kalde »den skjulte Inderlighed«** : således første gang i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det bl.a. hedder, at »den skjulte Inderlighed er den sande Religieusitet, den skjulte Inderlighed i den Religieuse, der endogsaa anvender al sin Kunst netop for at Ingen skal mærke Noget paa ham«, SKS 7, 430,36.

I trykt udgave: Bind 20 side 425 linje 29

◀ **ophævet Moment** : betegner i Hegels filosofi, at et begreb, der i den dialektiske proces er ophævet ved sin modsætning, i formidlingen af modsætningerne i en højere enhed opbevares som et ophævet moment.

I trykt udgave: Bind 20 side 425 linje 33

◀ **forfængelig** : unyttig, værdiløs.

I trykt udgave: Bind 20 side 426 linje 19

◀ **I gl. Dage elskede man Viisdom (φιλοσοφοι)** : I fortalen til Diogenes Laertios' filosofihistorie fortælles, at den gr. matematiker og filosof Pythagoras (o. 570-497 f.Kr.) var den første, der »gav *Filosofien* dette Navn og kaldte sig selv *Filosof*, fordi intet Menneske, kun Gud allene, er viis. Tilforn kaldtes den *Viisdom*, og hvo [hvem] som bekjendte sig dertil, *Viis*, som da maatte være en med Sjæls Anstrængelse skarpt eftergrandskende Mand. Men *Filosof* den, som elsker Viisdom«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn*, overs. af Børge Riisbrigh, udg. af Børge Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen Laërteses filosofiske Historie*); bd. 1, s. 5. – **φιλοσοφοι**: gr. (philosophoi) 'de, som elsker visdom'; filosoffer.

I trykt udgave: Bind 20 side 426 linje 29

◀ **Naar da En ... det er Forfængelighed** : alluderer formentlig til *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (407,9), 16. bog, hvor Goethe – med reference til den ophidsede modstand, som den holl. filosof Spinoza trods sin konsekvente forsagelse af livets goder blev genstand for – forklarer, at moralsystemer, filosofi, verdensklogskab og religion alle byder os at forsage, mens vi i almindelighed kun giver afkald på ét for straks at kaste vores lidenskab over noget andet: »Wir setzen eine Leidenschaft an die Stelle der andern; Beschäftigungen, Neigungen, Liebhabereyen, Steckenpferde, alles probiren wir durch, um zuletzt auszurufen, *daß alles eitel sei*. Niemand entsetzt sich vor diesem falschen, ja gotteslästerlichen Spruch; ja man glaubt etwas Weises und Unwiderlegliches gesagt zu haben. Nur wenige Menschen gibt es, die solche unerträgliche Empfindung vorausahnen, und, um allen partiellen Resignationen auszuweichen, sich ein für allemal im Ganzen resigniren. / Diese überzeugen sich von dem Ewigen, Nothwendigen, Gesetzlichen, und suchen sich solche Begriffe zu bilden, welche unverwüstlich sind, ja durch die Betrachtung des Vergänglichen nicht aufgehoben, sondern vielmehr bestätigt werden. Weil aber hierin wirklich etwas Uebermenschliches liegt, so werden solche Personen gewöhnlich für Unmenschen gehalten, für gott- und weltlose; ja man weiß nicht, was man ihnen alles für Hörner und Klauen andichten soll«, *Goethe's Werke* (407,9) bd. 48 (1833), s. 10f.

I trykt udgave: Bind 20 side 427 linje 1

◀ **Poeniterende** : angrende, bodgørende.

I trykt udgave: Bind 20 side 427 linje 13

◀ **eo ipso** : lat. netop derved, i sig selv.

I trykt udgave: Bind 20 side 427 linje 14

◀ **Xstus i Fornedrelsen** : Kristus i sin menneskelige skikkelse.

I trykt udgave: Bind 20 side 427 linje 19

◀ **ikke Satan selv kunde gjennemskue** : sigter formentlig til fristelsen i ørkenen og på tempeltinden, hvor Djævelen forgæves søger at få Jesus til at afsløre sin guddommelige natur, Matt 4,1-11.

I trykt udgave: Bind 20 side 427 linje 30

◀ **fruentimeragtigt** : fruentimmeragtigt, dvs. kvindagtigt.

I trykt udgave: Bind 20 side 428 linje 21

◀ **Socrates** : 377,30.

I trykt udgave: Bind 20 side 428 linje 25